مۆهەممەد
قۆربان
داموللا هاجىم كىم؟

MUHAMMED KURBAN DAMOLLAHACİM KİM?

مۇھەممەد قۇربان دامواللا ھاجىم كىم؟

Yazar: Muhammed BİŞARET

ئاپتورى: مۇھەممەد ئەمىن بېشارەت

Editör: Habibullah Metkurban

تەھرىرلىگۈچى: ھەبىبۇللاھ مەتقۇربان

Yayıncı: Karahanlılar İslam Araştırma Merkezi

نەشر قىلغۈچى ئورۇن: قاراخانىيلار ئىسلام تەتقىقات مەركىزى

Kapak ve Sayfa Tasarımı: Ufuk Tasarım

مۇقاۋا ۋە بەت لايىھەلىگۈچى: ئۇپۇق ئېلان-لايىھەچىلىكى

ISBN: 978-625-00-7006-2

Yayın Adresi: Maltepe Mah. Davutpaşa cad. Güven İş Merkezi
C Blok No: 83 / 3 İç Kapı No: 264 Zeytinburnu İstanbul

2025-يىلى 6-ئاي، 1-نەشرى

مەزكۇر ئەسەرنىڭ بارلىق ھوقۇقى قاراخانىيلار ئىسلام تەتقىقات مەركىزىگە تەۋە. ھېچقانداق ئورۇن ياكى شەخسنىڭ بۇ ئەسەرنى مەركىزىمىزنىڭ يازما رۇخسىتىنى ئالماستىن بىرەر تارقىتىشىغا يول قويۇلمايدۇ.
karahanilarbiz@gmail.com

Karahanlılar İslam Araştırma Merkezi
قاراخانىيلار ئىسلام تەتقىقات مەركىزى

مۇندەرىجە

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم كىم؟ 1

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم ياشىغان دەۋرىدىكى خەلقنىڭ دىنىي ئەھۋالى 1

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشى ۋە ياشلىق ھاياتى 5

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم خوتەن مەدرىسەلىرىدە ... 5

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم قەشقەر خانلىق مەدرىسەسىدە 7

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ تۇرمە ھاياتى... 10

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ بىر قىسىم ئالىم تۇرمىداشلىرى 15

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن 16

نۇرلۇق مەسچىتىنىڭ بىنا قىلىنىشى 17

ئىخلاسمەن مۇسۇلمانغا ئايلانغان گىلەم ئوغرىسى .. 19

نۇرلۇق مەسچىت 20

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم مۇنبەردە 22

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ مۇدەررىسلىك

هاياتى 25

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ دەرسلىك پىروگراممىسى..... 27

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ تەپسىر ئىلمىدىكى قابىلىيىتى 29

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ دىنىي مائارىپقا كۆڭۈل بۆلۈشى 31

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم ھەمكارلىق ئورناتقان سەپداش ئالىملار 35

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ كۈندىلىك ھاياتى ۋە گۈزەل ئەخلاقى 36

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ ئەقىدە ۋە پىكىر يۆنىلىشى 39

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ فىقھىي مەزھىپى... 40

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ كىشىلەرنى ئاللاھنىڭ دىنىغا دەۋەت قىلىش يوللىرى 41

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم پەتىۋا ۋە دەۋا - دەستۇرلاردا 42

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ «دىۋانى لۇغاتىت-تۈرك» نىڭ تەرجىمىسىگە قاتنىشىشى ... 43

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم مىنادا..... 44

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ ئۇستازلىرى.... 46
مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ تالىپلىرى 46
مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم ئۇچرىغان ئەزىيەتلەر... 49
مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم قانداق قىلىپ ئېقىم يارىتالىغان؟..... 54
مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ ئائىلە ئەزالىرى... 57
مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ ئائىلىسىگە يەتكەن ئەزىيەتلەر 58
مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ ۋاپاتى 64
مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ بەزى شېئىرلىرى... 66
مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ ئۇنگە ئېلىنغان تەپسىر دەرسلىرى 67
ئۆلىمالارنىڭ مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم ھەققىدىكى باھا ۋە مەدھىيەلىرى 68
مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم ھەققىدە يېزىلغان مەرسىيەلەر 71
تۆھپىكار ئالىم مۇھەممەد قۇربان داموللا ھاجىمنى ئەسلەپ..... 74
مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمغا مەدھىيە..... 77

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم

توگدىن ئابدۇللاھەدىلن مەخسۇم ھاجىم مۇھەممەد قۇربان داموللا ھاجىم ۋە ئابدۇللاھ رۇزى داموللا ھاجىم خوتەندىكى مەلۇم بىر تۇجرىشىتا.

مۇھەممەد ئابدۇللاھ مەخسۇمھاجىم

ئابدۇللاھ رۇزى داموللاھاجىم

شەمسدىن قارىھاجىم

مۇھەممەد زاكىر خەلپىتىم

مۇھەممەد ئەلى خەلپىتىم

ئابدۇلھەكىم دامولللام

(مۇھەممەد قۇربان دامولللاھاجىمنىڭ ئوغلى)

ئابدۇلئەھەد مەخسۇم ھاجىم

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم كىم؟

(1932 — 1995م)

تارىختا ئۆتكەن ھەر مىللەتنىڭ ئىپتىخارلىنىپ ئۇلگە قىلىدىغان مەشھۇر تۆھپىكارلىرى، كاتتا ئۆلىمالىرى بولىدۇ. دۇنيانىڭ يىراق بىر چېتىگە جايلاشقان، ئۇنتۇلغان دىيار شەرقىي تۈركىستانىنىڭ خوتەن شەھىرىدە چاقنىغان ئىلىم يۇلتۇزى، بۈيۈك ئىسلاھاتچى، جاھالەتكە قارشى كۈرەش قىلغۇچى، پىداكار ئالىم مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىممۇ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەنە شۇ ئۇلۇغ ئۆلىمالىرىدىن بىرىدۇر.

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم ياشىغان دەۋردىكى خەلقنىڭ دىنىي ئەھۋالى

1966 - يىلىدىن 1976 - يىلىغىچە داۋاملاشقان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» يەنى ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ دىنى، ئۆرپ - ئادىتى ۋە مىللىي مەدەنىيەتلىرىنى ۋەيران قىلىش ھەرىكىتى شەرقىي تۈركىستان دىيارلىرىغا ئېغىر تالاپەتلەرنى ئېلىپ كەلدى؛ تەخمىنەن 28 مىڭ مەسچىت ۋە 18 مىڭ

مەدرىسە يىقىلىدى ياكى تاقالدى؛ دىنىي مائارىپ، ۋەز - نەسىھەت، نامىاز، روزا، ھەج قاتارلىق ئىسلام دىنىغا ئالاقىدار ھەرقانداق ئىش چەكلەندى؛ قۇرئان كەرىم ۋە باشقا دىنىي كىتابلار كۆيدۈرۈلدى. نەتىجىدە رەھىمسىزلەرچە يۈرگۈزۈلگەن بۇ رەزىل سىياسەت تۈپەيلىدىن شەرىئەتكە مەھكەم يېپىشىپ ياشاپ كېلىۋاتقان بۇ مۇسۇلمان خەلق ئارىسىدا ئاستا - ئاستا تاماكا، نەشە، ھاراق، قىمار، زىنا، ئوغرىلىق، بۇلاڭچىلىق دېگەندەك تۈرلۈك گۇناھ - مەئسىيەتلەر يامراشقا باشلىدى.

بۇلاردىن باشقا يەنە كەڭ خەلق ئارىسىدا مۇبىھ دەپنە قىلىنغاندىن كېيىن، قەبرىستانلىقتا ئۈچ كۈن ياكى بىر ھەپتە قونۇش، ئۆلۈكلەردىن مەدەت تىلەش ۋە ئۇلارغا يالۇۋۇرۇپ زالىملاردىن ئەنتىنى ئېلىپ بېرىشنى ئۆتۈنۈش، پەرزەنت ياكى تۇرلۇك ھاجەتلىرىنى سوراش، قەبرىلەرگە گۈمبەز تىكلەش ۋە ئىمارەت سېلىش، ھەززىتى ئەلىنىڭ بىر قىسىم ئەۋلادلىرىنىڭ قەبرىسىنى ئويدۇرۇپ چىقىپ ئاۋات قىلىش؛ ئەسھابۇلكەھف مازىرى، ئىمام جەئفەر تەيران مازىرى قاتارلىق يالغان مازارلارنى قوپۇرۇش، قەبرىلەرگە ھەر خىل رەڭلىك لاتا - پۈتىلارنى، قوي تېرىلىرىنى، قوچقار كاللىلىرىنى ئېسىش، ئۆيىنىڭ دەرۋازىسى ئۈستىگە ئۆي ئەھلىنى بالا - قازادىن ساقلايدۇ دەپ ئېشەك كاللىسىنىڭ

سۆڭكىنى ئېسىش، ئۆزلىرىنىڭ بويۇنلىرىغا، قولى - كالىلىرىنىڭ بويۇنلىرىغا، ئېغىللىرىغا تۇمار ئېسىش، ئامراق قىلىش ئۈچۈن ئالما قاتارلىق مېۋىلەرگە بىر نەرسىلەرنى يېزىپ يېگۈزۈش، ئۆچ - ئامراق قىلىش ئۈچۈن تۇرلۈك نەرسىلەرنى ئوقۇش ياكى بەزى خاتا ئىشلارنى قىلىش، ئوغرىنى تېپىش ئۈچۈن ئەسھابۇ بەدر شەرىف ئوقۇش، جىن چاپلىشىۋالغان كىشىلەرنى قامچىلاپ خادىغا ياماشتۇرۇش، قەبرىستانلىقتا قۇيماق تارقىتىش، ئۇلۇغ كىشىلەرنىڭ قەبرىلىرىنى تاۋاپ قىلىش، جىنازىغا توپاق باغلاپ ياكى بىرنەچچە پېقىرغا پۇل بېرىپ مېيىتنىڭ «گۇناھىنى سېتىش»، ناتوغرا يوللار بىلەن ئۇچ تالاق قىلىنغان ئاياللارنى ھالال قىلىش، زىكىرگە ساما ۋە داپ، چاڭ، سىرپاي ئارىلاشتۇرۇش ۋە بۇنى ئىبادەت دەپ بىلىش، قولى ياكى كالىنى قەبرىستانلىققا ئېلىپ چىقىپ بوغۇزلاش، شەيخىلەرنىڭ چۈشىنى ھۆكۈم مەنبەسى قىلىش، غەيبنى بىلىشنى دەۋا قىلىش، ئويغاق ھالىتىدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن كۆرۈشكەنلىكىنى ھەمدە تەلىم ياكى بۇيرۇق ئالغانلىقىنى دەۋا قىلىش؛ رەجەب نامىزى، شەئبان نامىزى، رەغائىب نامىزى قاتارلىق پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يولغا قويمىغان ئىبادەتلەرنى ياكى زىكىرلەرنى پەيدا قىلىش، خالىغانچە سان - سىفىرلار بېكىتىلگەن زىكىرلەرنى پەيدا قىلىش، مەۋلىد سورۇنىغا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى كېلىدۇ دەپ

ئېتىقاد قىلىش، تەۋەررۈك بىلىپ مەسچىتىنىڭ بوريسىنى سۈغۇرۇۋېلىش ياكى قەبرىستانلىقنىڭ شاخ - شۇمبىلىرىنى سۇندۇرۇپ ئەكىرىش، يولدىن تەمەچ تېرىپ ئىسرىق سېلىش، مازار تاۋاپى ئۈچۈن يۈك - تاقلارنى بېسىپ شەھەرمۇشەھەر ئايلىنىش، قەبرە يېنىدا ئېتىكاپتا ئولتۇرۇش، قەبرە توپىلىرىنى يۈزىگە سۈرتۈش، ئۆلۈكلەرنى تىرىكلەرگە پايدا - زىيان كەلتۈرىدۇ دەپ قاراش، بىرەر كىشىنى قەستلەش ۋە زىيان سېلىش ئېتىقادى بىلەن دەرەخلەرگە يىڭنە ۋە پىچاق چوقۇش، قەبرىلەرگە چىراق يېقىش، سېھىرگەرلىك، پالچىلىق، رەممالىلىق قاتارلىق نۇرغۇنلىغان بىدئەت ۋە خۇراپاتلار ھەتتا شېرىك ئېتىقادلار ئەۋج ئېلىشقا باشلىدى. نامراز ئوقۇماسلىق، روزا تۇتماسلىق ئەھۋالى ئېغىرلاشتى. قىسقىسى، شۇ چاغلاردا كىشىلەر قۇرئان كەرىمدىن ۋە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ سۈننەتلىرىدىن ئۇزاقلىشىپ كەتكەن ئىدى. 1932 - يىلى تۇغۇلغان مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم بۇ چاغلاردا يەنى 1966 - يىللىرى ئەمدىلا 34 ياشقا كىرگەن بولۇپ، بەش يىللىق تۇرمە ھاياتىنى تۈگىتىپ قويۇپ بېرىلگەن ئىدى.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشى ۋە ياشلىق ھاياتى

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم تەخمىنەن 1932 - يىلى خوتەن شەھىرىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا جايلاشقان ھالالباغ كەنتىدە مۇھەممەد نىياز ئاخۇننىڭ ئوغلى غوجا ئابدۇللاھ ھاجىم ئىسلامنىڭ دىيانەتلىك، ئىلىمسۆيەر بىر كىشىنىڭ ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. غوجا ئابدۇللاھ ھاجىم ھەجگە بېرىپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۇزۇن ئۆتمەيلا ۋاپات بولۇپ كەتكەن. شۇنىڭ بىلەن مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم دادىسىدىن كىچىك قالغان ۋە ئانىسى بىلەن ئاكىسى ئۇنى بېقىپ، قاتارغا قوشقان.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم خوتەن مەدرىسەلىرىدە

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم قۇرئان كەرىمنى ۋە ئۇنىڭدىن باشقا باشلانغۇچ ئىلىملەرنى مەھەللىسىدىكى «ئالتۇنلۇق مەدرىسەسى»دە تۇردى مۇھەممەد دامۇللامنىڭ يېنىدا، ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئوقۇشلىرىنى خوتەن شەھەر ئىچىدىكى بەزى مەدرىسەلەردە ئوقۇغان.

ئادەتتە، كىشىلەر ھەر يىلى ئۆشرە زاكاتلىرىنى تۇردى مۇھەممەد دامۇللامنىڭ ئۆيىگە زاكات توغرا كېلىدىغان كىشىلەرگە تارقىتىپ بېرىشى ئۈچۈن ئەكېلىپ بېرەتتى. تۇردى مۇھەممەد دامۇللام ناھايىتى تەقۋادار كىشى بولۇپ، كەلگەن ئۆشرە - زاكاتلارنى ئۆزى يېمەي، پېقىر - مىسكىنلەرگە ۋە تالىپلارغا تارقىتىپ بېرەتتى. تۇردى مۇھەممەد دامۇللام ئەقىللىق مۇھەممەد قۇربانغەمۇ ئۆشرە - زاكات يېگۈزمەيتتى، بازار تاماقلىرىنى يېيىشتىن چەكلەيتتى. چۈنكى، ئۇ مۇھەممەد قۇربانىنىڭ كەلگۈسىدە بۈيۈك ئالىم بولىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. مۇھەممەد قۇربان ئىنتايىن تىرىشچان بولۇپ، ئۇستازى ئۈنىڭ ئەقىللىقلىقى ۋە تىرىشچانلىقىدىن بەكمۇ ھەيران قالاتتى. ئۈنىڭدىن تەسىرلەنگەن تۇردى مۇھەممەد دامۇللام ئۈنى «مەندىلا ئوقۇيسەن» دېمەستىن، قەشقەر مەدرىسەلىرىگە بېرىپ ئىلىم تەھسىل قىلىشقا رىغبەتلەندۈردى. مۇھەممەد قۇربان بۇ تەكلىپنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلدى. شۇنىڭ بىلەن تۇردى مۇھەممەد دامۇللام قەشقەردىكى ئابدۇقادىر دامۇللامنىڭ چوڭ تالىپلىرىدىن بىرى بولغان ئۇستازىغا بۈيۈك ئالىم بولۇش ئېھتىماللىقى يۇقىرى، ناھايىتى زېرەك بىر تالىپىنى ئەۋەتمەكچى ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتىپ بىر پارچە مەكتۇپ يازدى. شۇنداق قىلىپ مۇھەممەد قۇربان ئانىسى ۋە ئاكىسى ئابدۇللاھ ھاجىمنىڭ ھەر جەھەتتىن خاتىرجەم

قىلىشى نەتىجىسىدە، ئەينى چاغدىكى ئىلىم كانى بولغان قەشقەرگە قاراپ يول ئالدى.

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم قەشقەردە توپتوغرا سەككىز يىل ئوقۇدى. سەيپۇئچىلىق قىلىپ تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقان ئاكىسى ئابدۇللاھ ھاجىم بۇ جەريانىدا ئىنىسى مۇھەممەد قۇربانىنى يېمەك - ئىچمەك، پۇل - مال بىلەن تەمىنلەپ تۇردى؛ بەزىدە ئاتايىن ئۆزى ئېشەككە مىنىپ، ھەپتىلەپ يول يۈرۈپ، ئۇنى يوقلاپ كەلدى.

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم قەشقەر خانلىق مەدرىسەسىدە

خوتەن بىلەن قەشقەرنىڭ ئارىلىقى 500 كىلومېتىر ئەتراپىدا بولۇپ، ئەينى چاغلاردا يوللار ئوڭغۇل - دوڭغۇل، ئېگىز - پەس، توپلىق، تاشلىق بولۇپ، ھازىرقىدەك ئاسفالتلاشمىغان ئىدى. ئات - ئېشەك بىلەن بەش - ئالتە كۈن يول مېڭىپ ئاران بارغىلى بولاتتى. ئۇ زامانلاردا قەشقەر شەھىرى مۇھەررىسلىرىنىڭ سەرخىللىقى بىلەن ئالاھىدە تونۇلغان، تەرەپ - تەرەپتىن ئىلىم شەربىتى ئىچىش ئۈچۈن كەلگەن تالىپلار بىلەن توشۇپ كەتكەن ئىدى. مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم مېڭىر

جاپادا قەشقەرگە بارغاندىن كېيىن، قەشقەردىكى خانلىق مەدرىسە قاتارلىق مەشھۇر مەدرىسىلەردە، ئاتاقلىق ئۆلىمالارنىڭ ھۆزۈرىدا چوڭقۇر ئىجتىھات بىلەن ئىلىم تەھسىل قىلىشقا باشلىغان. تەتىل مەزگىللىرىدىمۇ يۇرتىغا قايتماي، كۆپىنچە قەشقەردە تۇرۇپ قېلىپ، ئۇستازلىرىنىڭ بوش ۋاقىتلىرىدىن پايدىلىنىپ بىر قىسىم بىلىملەرنى ئۆگىنىۋالاتتى. بەزىدە ئاتۇشقا بېرىپ، شۇ يەردىكى مەشھۇر ئۇستازلاردا ئىلىم تەھسىل قىلاتتى.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم خانلىق مەدرىسىدىكى ۋاقىتلىرىدا تالىپلار دەرس ئېلىش ئۈچۈن ئۇستازنىڭ ھۆزۈرىغا كىرىشتىن بۇرۇن، تالىپلارنىڭ دەرسىنى ئالدىن مۇزاكىرە قىلىپ بېرەتتى. شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك، بەزىلەر ئۇنى «مۇھەممەد قۇربان دامۇللام» دېسە، يەنە بەزىلەر «مۇھەممەد قۇربان خەلپىتىم» دەپىشەتتى.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم ئىمىن مەۋلىۋى دامۇللام، سۇلايمان ئاخۇن دامۇللام، سالىھ دامۇللام قاتارلىق كاتتا ئۆلىمالارنىڭ يېنىدا ھەرقايسى ئىلىملەرنى ناھايىتى ياخشى، ئەلا نەتىجە بىلەن ئوقۇغان، بولۇپمۇ تەپسىر ۋە ئەدەبىيات ئىلمىدە ھەقىقەتەن پىشىپ يېتىلگەن ئىدى. ئۇ ئىلىم تەھسىل قىلىش جەريانىدا بەزىدە تىجارەت قىلىپمۇ قويۇاتتى.

1950 - يىللىرى خوتەندىن قەشقەرگە ئوقۇشقا بارغان تالىپلار ئىنتايىن كۆپ بولۇپ، ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى قەشقەردىكى ئىلىم تەھسىلىنى ياخشى تۈگىتىپ، «دامۇللا» ئۇنۋانىغا ئېرىشىپ قايتىپ كەلگەن بولسىمۇ، داڭلىق مۇدرىرس ئىمىن مەۋلىۋى دامۇللام: «خوتەندىن كەلگەن تالىپ كۆپ، ئەمما ئۇلاردىن ھەقىقىي مۇللا بولغىنى ئۇچ» دەپ ماختىغان ھەمدە ئۇچ كىشىدىن بىرىنىڭ مۇھەممەد قۇربان دامۇللام ئىكەنلىكىنى ئېيتقان ئىكەن. ئىمىن مەۋلىۋى دامۇللام كۆزدە تۇتقان ئۇچ تالىپنىڭ ئىككىنچىسى خوتەن شەھرىنىڭ كېرىيە ناھىيەسىدىن مۇھەممەد ئىمىن ئاخۇن خەلپىتىم (بۇرھان)، ئۇچىنچىسى بولسا ئاتاقلىق دىنىي ئالىم ئابدۇللاھ روزى دامۇللاھاجىم ئىدى.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم 1958 - يىلى قەشقەردىكى سەككىز يىللىق ئىلىم تەھسىلاتىنى تۈگىتىپ ئۈستازلىرىنىڭ دۇئا ۋە ئىجازىتىنى ئالغاندىن كېيىن، «دامۇللا» ئۇنۋانى بىلەن كىندىك قېنى تۆكۈلگەن ئانا يۇرتى خوتەن شەھرىگە قايتىپ كەلدى. شۇ يىلى، يەنى 1958 - يىلى قەشقەردىكى پۈتۈن مەدرىسەلەر تاقالدى.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ تۇرمە ھاياتى

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم خوتەنگە قايتىپ كەلگەن يىللار ھەرقايسى شەھەرلەردىكى مەسچىت ۋە مەدرىسەلەر بىر - بىرلەپ تاقالغان، زۇلۇم چېكمىگەن ئاشقان، نۇرغۇنلىغان بىگۇناھ كىشىلەر خىتاي ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن، تىرىك كۆمۈۋېتىلگەن، تۇرمىلەرگە قامالغان، قىسقىسى، پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان ئاسمىنىنى قارا بۇلۇتلار قاپلىغان چاغ ئىدى. مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمۇ ئەنە شۇلار قاتارىدا تۆھمەت بىلەن قولغا ئېلىنىدى.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ ئىسمىنى ئاشكارىلاشنى خالىمىغان بىر كادىر تۇرمىدىشى مۇنداق دېگەن: ئېسىمدە ئېنىق قېلىشىچە، مەن بۇ بۈيۈك ئالىم بىلەن ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر زىيالىيلىرى ۋە ۋەتەنپەرۋەر دىنىي زاتلىرىنىڭ قەلبىدە ئۆچمەس، ئەلەمنىڭ ئىزلارنى قالدۇرغان دەھشەتلىك 1958 - يىلى تۇنجى قېتىم كۆرۈشكەن ھەم تونۇشقان ئىدىم. شۇ يىللاردا ئاز سانلىق مىللەتلەر رايونلىرىدا، جۈملىدىن، ئاپتونوم رايونىمىز شىنجاڭدا يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى تۇرۇشنى مەركەز قىلغان «ئىستىل تۇزىتىش ھەرىكىتى» ناھايىتى

داغدۇغلىق هالدا ئومۇملاشقان بولۇپ، نۇرغۇن پېشقەدەم، ۋەتەنپەرۋەر زىيالىيلار ۋە دىنىي زاتلار ئەينى ۋاقىتتىكى سىياسەتنىڭ ئېغىر زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان ئىدى. خوتەن ۋىلايىتى بويىچە ئوتتۇرا دەرىجىلىك مائارىپچىلارنىڭ ئىستىل تۈزىتىش ھەرىكىتى دارىلمۇئەللىمىنىنىڭ چوڭ زالدا، ھازىرقى مائارىپ ئىنستىتۇتىنىڭ ئورنىدا ئىنتايىن دەھشەتلىك يوسۇندا ئېچىرا قىلىنغان ئىدى. بۇ ھەرىكەتكە ئەبەيدۇللاھ، ئابدۇرېھىم ناسىر، سەۋىردىن، توختى قۇربان، ئابدۇقادىر ئوسمانلاردىن ئىبارەت بەش نەپەر ئۇيغۇردىن تەركىب تاپقان رەھبەرلىك بەنزىسى يېتەكچىلىك قىلغان ئىدى. بۇ ئەينى چاغدىكى سولچىل سىياسەتنىڭ «ئۆز قولى بىلەن ئۆزىنى باغلاش تاكتىكىسى» ئىدى. ھەرىكەتنىڭ ئاخىرقى خۇلاسە باسقۇچىدا، يەنى 1958 - يىلى، 25 - ئۆكتەبىر شەنبە كۈنى ئاتمىش نەچچە نەپەر ئوقۇتقۇچى «تارىخىي ئەكسىلئىنقىلابچى»، «يەرلىك مىللەتچى»، «بۇزۇق ئۇنسۇر» دېگەندەك قالپاقلار كىيدۈرۈلۈپ قولغا ئېلىندى. مەنمۇ مۇھەممەد ئىمىن نۇرى، ئابدۇللاھ زۇنۇن، ئابدۇللاھ سادىر، ھەبىبۇللاھ قاسىم قاتارلىق ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىللە قوللىرىمىز چەمبەرچاس باغلىنىپ ئېلىپ مېڭىلدىم. بىز قوراللىق ساقچىلارنىڭ ھەيۋەتلىك قورشاۋىدا خوتەن شەھىرىنىڭ گۈلباغ چوڭ رەستىسىدىن ناھىيەلىك تۈرمىگە ئېلىپ مېڭىلغىنىمىزدا كىشىلەر

ھەيرانلىق ئىلكىدە باراقلىرىنى چىشلەشكىنىچە، ئۇلۇغ - كىچىك تىنىشىپ، ئارقىمىزدىن قاراپ قېلىشقان ئىدى. ناھىيەلىك تۇرمىنىڭ ئىچكىرىكى دەرۋازىسىدىن كىرىپلا، مېنىڭ پۈتۈمگا 20 جىڭلىق كىشەن چۈشۈپ بولدى. چۈنكى، مەن سولچىللارنىڭ نەزىرىدە 1950 - يىللاردىكى مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ سابىق نازىرى، ئۆڭچىل ئۇنسۇر زىيا سەمەتنىڭ خوتەندىكى قۇيرۇقى ھەم باش جىنايەتكارى ئىدىم.

تۇرمىنىڭ كامېرلىرى ئۈچ خىل بولۇپ، بىر خىلى چوڭراق، يەتتە - سەككىز جىنايەتچى سىغىدىكەن؛ يەنە بىر خىلى ئوتتۇراھال بولۇپ، تۆت - بەش جىنايەتچى سىغىدىكەن؛ ئۈچىنچى خىلى بولسا بەكمۇ تار بولۇپ، قىستىلىشىپ ياتسا، ئىككى - ئۈچ ئادەم ئارانلا پاتىدىكەن. تۇرمىنىڭ ئۆگزىسىدە قوراللىق ئەسكەرلەر كېچە - كۈندۈز نۆۋەت بويىچە كۆزەتچىلىك قىلىپ تۇراتتى. سەينادا گۈندىپايلار ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ يۈرۈشەتتى. مېنى بىر خىتاي گۈندىپاي 24 - نومۇرلۇق، بىر خىتاي ياتقان كامېرغا سولىۋەتتى. ئۇ خىتاي بىلەن گاھى نورمال، گاھى سۈركىلىشىپ ئۆتۈشتۇق. كامېرنىڭ كەڭلىكى بىر يېرىم مېتىر، ئۇزۇنلۇقى ئىككى مېتىر، ئېگىزلىكى ئۈچ مېتىردىن ئارتۇق بولۇپ، تېگى بېتون ئىكەن. كامېرنىڭ ئۈستۈن بۇرجەككە تەخمىنەن 25 — 30 سانتىمېتىرلىق ئۆلچەمدە تۆمۈر رىشاتكىلىق

رۇجەك ئورنىتىلغان ئىدى. ئالدىمىزدا كونىراپ، سېسىپ كەتكەن سۇيدۇك قاچىسى گۈپۈلدەپ پۈراپ ئادەمنى سەسكەندۈرۈپ تۇراتتى. ئۇلار بىزنى ھەر كۈنى ئەتىگەن - كەچتە، ئىككى قېتىم نۆۋەت بويىچە ھاجەتكە ئېلىپ چىقاتتى. گۈندىپايلارنىڭ ئەلپازى بەكمۇ يامان ئىدى.

مېنىڭ ئوڭ تەرىپىمدىكى 25 - نومۇرلۇق تام قوشنا كامېردا قەدىناس مىجىت مۇسا ئاكىمىز يالغۇز ئىكەن. سول تەرىپىمدىكى 23 - نومۇرلۇق قوشنا كامېردا بۈرۈتى ئەمدىلا خەت تارتقان مۇھەممەد قۇربان قارىم (مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم) يالغۇز قامالغان ئىكەن. مەن كامېرغا سولىنىپ ئۈچىنچى كۈنى ئەتىگەندە گۈندىپايلار تەرىپىدىن ھاجەتكە ئېلىپ چىقىلغىنىمدا، مۇھەممەد قۇربان قارىم بىلەن ئۈچرىشىپ قالدۇق. بۇ مېنىڭ ئۈنى تۇنجى قېتىم كۆرۈشۈم ئىدى. شۇ چاغلاردا بۇ تۈرمىدە يەنە سىياسىي جىنايەتچى دەپ يالغۇز كىشىلىك كامېرغا سولانغانلاردىن: بۈۋى مەريەمخان ھاجىم، ئوغلى ئابدۇلئەھەدخان مەخسۇم ھاجىم، كۈيئوغلى ياقۇپ قارىم، ئابدۇللاھ ئەھەد ھاجىم، ئابدۇللاھ قارىم (چاتاق يېزىسىدىن)، ئابدۇنەبىي قارىھاجىم، ھەبىبۇللاھ قاسىم، ئابدۇللاھ زۇنۇن، ئابدۇللاھ سادىر قاتارلىقلار بار ئىدى. تۈرمىدە تۇزۇم ئىنتايىن قاتتىق ئىدى. ھاجەتكە ياكى سوراققا ئېلىپ چىقىلغاندا

بىر - بىرىمىزنى تاسادىپىي كۆرۈپ قالمىساق، باشقا ۋاقىتلاردا تاكى جازا ھۆكۈم قىلىنغۇچە كۆرۈشۈش ياكى پاراڭلىشىشقا قەتئىي يول قويۇلمايتتى. سەللا دىققەت قىلمىساق، تىل - ئاھانەت ۋە تاياق - توقماقلار يامغۇردەك ياغاتتى. جىنايەتچىلەرگە ھۆكۈم چىقىرىلىپ بولغاندىن كېيىن، دېھقانچىلىق جازا لاگېرىغا ئەۋەتىلەتتى. ياش مۇھەممەد قۇربان قارىم ئۇزۇن ئۆتمەيلا، خوتەن ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا سوت تەرىپىدىن مۇددەتلىك تۆت يىللىق قاماق جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنىپ، بىر بۆلۈك جىنايەتچىلەر بىلەن بىرگە تۇرمىگە ئانچە يىراق بولمىغان قوراللىق قىسىم بىلەن تام قوشنا «ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش قۇرۇلۇش چوڭ ئەترىتى»گە يۆتكەپ كېتىلدى.

مۇھەممەد قۇربان قارىم بۇ يەردە تىرىشىپ ئىشلەپ، تېز پۈرسەت ئىچىدىلا ئىلغار قۇرۇلۇش تېخنىكىسىنى ئۆگىنىۋالدى ھەمدە قۇرۇلۇش ئەترىتىدىكى پۈتۈن تامچى ئۇستاملار ئارىسىدا ئالاھىدە ئۇلگە ياراتتى. ئۇنىڭدىن تەشكىلىمۇ، جىنايەتچىلەرمۇ مەمنۇن ئىدى ۋە مۇددەتتىن بۇرۇن قويۇپ بېرىلدى. ئۇ مۇھىم تېخنىكىلارنى ۋە مۇرەككەپ قۇرۇلۇش خەرىتىلىرىنى سىزىشنى ياخشى بىلگەنلىكى ئۈچۈن، تۇرمىدىن چىقىپ يېڭى ھاياتقا ئېرىشكەندىن كېيىن، قىيىن كۈنلەردە بۇ كەسىپ ئۇنىڭغا تازا ئەسقاتتى. ئۇ خوتەن ۋىلايەتلىك بىناكارلىق شىركىتىدە تېخنىك

سالاھىيىتى بىلەن ئىشلەپ رولىنى ئوبدان جارى قىلدۇردى.

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ بىر قىسىم ئالىم تۇرمىداشلىرى

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم تۇرمىگە تاشلانغان زامانلاردا خوتەننىڭ نۇرغۇنلىغان مەشھۇر ئۆلىمالىرىمۇ ئۆلتۈرۈلگەن ياكى تۇرمىگە تاشلانغان ئىدى. مەسىلەن، مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ يېقىن دوستى، مەشھۇر ئۇيغۇر تېبابەت ئالىمى ۋە دىنىي ئۆلىما ئابدۇلھەمىد يۈسۈپ داموللاھاجىم، ھۇشۇر نىياز مۇپتى ئاخۇنۇم (1959 - يىلى قولغا ئېلىنىپ، 1963 - يىلى تۇرمىدىن ئۆلۈكى بېرىلگەن)، ئابدۇلئەزىز قاريھاجىم (15 يىلدىن ئارتۇق تۇرمىدە يېتىپ چىققاندىن كېيىن، 1979 - يىلى ۋاپات بولغان)، ئابدۇۋەلي ھاجىم (15 يىلدىن ئارتۇق كېرىيە تۇرمىسىدە يېتىپ چىققاندىن كېيىن، 1981 - يىلى ۋاپات بولغان)، ئابدۇللاھ قارىم (15 يىلدىن ئارتۇق كېرىيە تۇرمىسىدە يېتىپ چىققاندىن كېيىن، 1984 - يىلى ۋاپات بولغان)، ئابدۇغېنىي ھاجىم (1976 - يىلى يەكەن پەيلودا ۋاپات بولغان)، ئابدۇنەبىي قاريھاجىم (1963 - يىلى تۇرمىدىن ئۆلۈكى بېرىلگەن)، غىياسىدىن قاريھاجىم (1970 -

يىلى كېرىيە تۇرمىدە ۋاپات بولغان). ئۇلاردىن باشقا يەنە ئۇيغۇر زىيالىيلىرىدىن جاپپار ئەمەت قاتارلىق ئالىي مەلۇماتلىق كىشىلەرمۇ بار ئىدى.

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن ...

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم 1965 - يىلى 1966 - يىلى ئېغىر ئەمگەكتە ئۆتكۈزگەن بەش يىللىق تۇرمە ھاياتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ جەمئىيەتكە چىققاندىن كېيىن، 1979 - يىللارغىچە بىر تەرەپتىن يوشۇرۇنچە كىتاب كۆرۈپ بىلىمىنى ئاشۇرغان، يەنە بىر تەرەپتىن تۇرمىدە ئۆگەنگەن تامچىلىق كەسپىنى ئىشقا سېلىپ، خوتەن قۇرۇلۇش ئەترىتىدە تاكى ۋاپات بولغانغا قەدەر باش تېخنىك بولۇپ ئىشلەپ ھالالدىن تۇرمۇش كەچۈرگەن. چۈنكى، ئۇ يىللاردا رەزىل سىياسەت تۈپەيلىدىن تالىپ ئوقۇتۇش، جامائەتلەرگە ۋەز ئېيتىش ۋە دەرس ئۆگىتىش دېگەندەك دىنىي خىزمەتلەرنى قىلىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

1979 - يىللاردىن كېيىن شەرقىي تۈركىستانلىك ئومۇمىي ۋەزىيىتىدە بىرئاز ياخشىلىنىش بولدى. مەدەنىيەت زور ئىنقىلابىدىكى سىياسىي بوران - چاپقۇنلاردىن ئامان قالغان ياكى جازا مۇددىتى توشۇپ

قويۇپ بېرىلگەن بىر قىسىم ئالىم - ئۆلىمالار، مۇدەررىس - ئۇستازلار، ۋەزخان - دەۋەتچىلەر قايتىدىن دىنىي خىزمەتلەرنى جانلاندۇرۇشقا باشلىدى. ئېغىلغا ئايلاندۇرۇۋېتىلگەن، يىقىۋېتىلگەن ياكى تاقىۋېتىلگەن مەسچىتلەرنى قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈش دولقۇنى قوزغالدى. كىشىلەر دىنىي پائالىيەتلەردە نىسبەتەن ئەركىنلىككە ئېرىشتى. 30 يىللىق قارا كۈنلەر ئاخىرلىشىپ، گويا جۇتتىن كېيىنكى باھاردەك ۋەزىيەت بارلىققا كەلدى. ئەنە شۇ قارا كۈنلەردىمۇ مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ يۈرىكىدە ئىسلام ئۆچۈن خىزمەت قىلىش ئوتى ئىزچىل يالقۇنجاپ كەلگەنىدى. شۇڭا، ئۇ ۋەزىيەتنىڭ كەڭچىلىكىدىن پايدىلىنىپ خوتەن شەھىرىنىڭ مەركىزىدە بىر مەسچىت بىنا قىلدى ۋە ئۇنى «نۇرلۇق مەسچىت» دەپ ئاتىدى. ئۇ ھەقىقەتەنمۇ ئىسمى جىسمىغا لايىق نۇرلۇق مەسچىت بولغان ئىدى.

نۇرلۇق مەسچىتىنىڭ بىنا قىلىنىشى

نۇرلۇق مەسچىتى جايلاشقان مەھەللىدە ئەسلىدە ھاراقكەش، نەشىكەش، قىمارۋاز، ئوغرى، پاھىشىۋاز قاتارلىق ناچار ئادەملەر ناھايىتى كۆپ ئىدى. بۇ يەردە كونا، تاشلاندۇق بىر قەبرىستانلىق بولۇپ، بىر بۇلۇڭىدا ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 20 مېتىر،

كەڭلىكى 15 مېتىر كېلىدىغان ئەخلەت دۆۋىسىگە ئايلانغان بىر پارچە يەر بار ئىدى. 1980 - يىلى مۇھەممەد ئابدۇللاھ مەخسۇم ھاجىم ۋە مۇھەممەد قۇربان دامۇللام قاتارلىقلار بۇ جايغا بىر مەسچىت سېلىشنى پىلانلىدى ۋە جامائەتلەرنى ھەربىرىكە كەلتۈرۈپ، ئەخلەتلەرنى بىر تەرەپ قىلدى. بارات ھاجىم، شاكىر ھاجىم قاتارلىقلارنىڭ ئىقتىسادي ياردىمىدە قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا خام خىش بىلەن قوپۇرۇلغان، چىرايلىق بىر مەسچىت بىنا قىلىندى. مەسچىتنىڭ يېنىدا ئىككى ئېغىز ئۆي بار ئىدى. بۇ ئۆيدە مۇساپىرلار ۋە تالىپلار يېتىپ - قوپاتتى.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللام بۇ مەسچىتتە ئىسلامي دەۋەتنى باشلىۋەتتى. ھەر كۈنى ئەتىگەندە قۇرئان كەرىمنى تەپسىر قىلاتتى. 30 يىللىق كومۇنىست ئاساراتىدە ۋەز - نەسىھەتكە تەشنا بولغان، قۇرئان بۇلىقىدىن تەشنالىقىنى قاندۇرۇشنى ئويلىغان مەھەللە ئىچى ۋە سىرتىدىكى كىشىلەر بۇ مەسچىتكە يىغىلدى. مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ قايىل قىلارلىق شېرىن نەسىھەتلىرى بىلەن مەھەللىدىكى ناچار ئادەملەرمۇ بىر - بىرلەپ ياخشىلىنىپ، ئاكتىپ، ئىلغار جامائەتكە ئايلاندى. تەپسىر دەرسىنىڭ نامى تەرەپ - تەرەپكە تارالغاندىن كېيىن، بۇ مەسچىتكە كېلىدىغان جامائەتلەر كۈنسېرى كۆپىيىپ، سىغىشمايلا قالدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە

تالىپلار كۈندىن - كۈنگە كۆپىيىۋاتاتتى. شۇنىڭ بىلەن يېڭىدىن ئازاده، چوڭ بىر مەسچىت سېلىشقا جىددىي ئېھتىياج تۇغۇلدى.

ئىخلاسمەن مۇسۇلمانلارنىڭ گىلەم ئوغرىسى

مەسچىت خام خىشتىن ياسالغان بولغاچقا، بىر كۈنى مەلۇم بىر ئوغرى مەسچىتنى ئارقا تەرەپتىن تېشىپ، گىلەملىرىنى ئوغرىلاپ كېتىدۇ، شۇنىڭ بىلەن جامائەت دەرغەزەپ بولىدۇ. ئىككى ھەپتىدىن كېيىن شاكىر ھاجىم بازاردا كېتىۋاتسا، بىر كىشى ئۆزىدە بىرقانچە پارچە گىلەم بارلىقىنى ۋە ئەرزان بېرىدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ. شاكىر ھاجىم گىلەملەرنى كۆرۈپلا تونۇۋالىدۇ ۋە ئالدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، ئۆيىگە ئاپىرىپ بېرىش شەرتى بىلەن باھاسىنى كېلىشىدۇ. شاكىر ھاجىمنىڭ ئۆيى مەسچىتكە يېقىن ئىدى. ئوغرى گىلەملەرنى ئېشەك ھارۋىسىغا بېسىپ، شاكىر ھاجىمنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە، شاكىر ھاجىم مەھەللىدىكىلەرنى چاقىرىدۇ. ھەممەيلەن يوپۇرۇلۇپ كېلىپ، ئوغرىنى ئۇرۇشقا باشلايدۇ. بۇنى كۆرگەن مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم جامائەتنى توختىتىپ، ئوغرىغا چىرايلىق نەسىھەت قىلىدۇ. نەسىھەتتىن تەسىرلەنگەن ئوغرى شۇ كۈندىن ئېتىبارەن تەۋبە قىلىپ، بەش نامازنى باشلۇۋېتىدۇ

ھەمدە شۇ مەسچىتىنىڭ مۇقىم جامائىتى، مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ ئىخلاسمەن مۇرىتلىرىدىن بىرىگە ئايلىنىدۇ.

نۇرلۇق مەسچىت

سۈرەتتىكى نۇرلۇق مەسچىتىنىڭ ئورنى ئەسلىدە كوپراتسىيە زامانىدىن قالغان ئات ئېغىلى ئىدى. 1985 - يىلى مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم ئۆنى ئۆز يېنىدىن 2000 كوي چىقىرىپ سېتىۋالغان. ئۇنىڭ بۇ مۇبارەك قۇرۇلۇشنى بەش قەۋەت قىلىپ

سىلىش پىلانى بار ئىدى، بىراق بۇنىڭ ئۈچۈن شۇنچە ئۇزۇنۇپ باققان بولسىمۇ، دىنىي ئىشلار ئىدارىسىدىن تەستىق ئالالمىغان. تۈرسۈنتوختى ھاجىمنىڭ ھەربىخانا ماڭدۇرغان چوڭ بىر پارچە يېرى بار بولۇپ، ئۇ بۇ يېرىنى مەسچىت ئۈچۈن بەرگەن. 1985 - يىلى باش ئەتىيازدا مەسچىت قۇرۇلۇشى باشلانغان.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ ئۆيى بۇ مەسچىتكە قوشنا بولۇپ، مەسچىتنىڭ ۋە مەسچىت سەيناسىنىڭ كەڭرەك چىقىشى ئۈچۈن، ئۆيىنىڭ ھويلىسىدىن ئۇزۇنلۇقى 20 مېتىر، كەڭلىكى 15 مېتىر ئەتراپىدا كېلىدىغان يەرنى ئىككىلەنمەي مەسچىتكە بېرىۋېتىدۇ. ئۇ مەسچىتنىڭ قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا باشتىن - ئاخىر ئۆزى يېتەكچىلىك قىلىپ، بېتونلارغا سۇ چېچىش دېگەندەك بەزى ئىشلارنى ئۆزى بىۋاستە قول تىقىپ قىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ، شۇ يىلى ئاخىرىغىچە ئۈچ قەۋەتلىك، ھويلىلىرى ئازادە، چوڭ بىر مەسچىت پۈتۈپ چىقىدۇ. مەسچىت پۈتكەندە، پۈتۈن جامائەتلەر چاقىرلىپ، ھەممەيلەن ئىككى رەكئەت شۈكۈر نامىزى ئوقۇيدۇ. داڭلىق قارىي قابىل قارىھاجىم ئاجايىپ مۇڭلۇق قىرائەت قىلىدۇ. مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم ئىنتايىن تەسىرلىك تەبلىغ قىلىدۇ، جامائەتنىڭ قەلبى تىترەپ، كۆزلىرى خۇشاللىق ياشلىرىغا تولىدۇ ۋە ھۆر - ھۆر يىغا ئاۋازى بىلەن پۈتۈن مەسچىت لەرزىگە كېلىدۇ.

سۇرەتتىكى مەسچىت مۇنارى 1986 - يىلى، يەنى مەسچىت قۇرۇلۇشى پۈتۈپ بىر يىلدىن كېيىن پۈتۈپ چىقىدۇ. مۇنارلىق بۇ دەرۋازا چوڭ يولدىن ئۆتكەن ھەر كىشىنىڭ كۆزىگە چېلىقىپ تۇرۇشى ئۈچۈن، يول ئاخىرىغا مۇناسىپ شەكىلدە قويۇلىدۇ. مەسچىتنىڭ بىرىنچى قەۋىتىدە نامراز ئوقۇلىدۇ، ئىككىنچى قەۋىتىدە 10 يىلغا قەدەر 150 ئەتراپىدا تالىپ يېتىپ - قوپۇپ دەرس ئوقۇيدۇ. جۈمە ۋە ھېيت نامازلىرىدا ئۇ يەردىمۇ نامراز ئوقۇلىدۇ.

دېمەك، نۇرلۇق مەسچىت ھەم مەسچىتلىك، ھەم مەدرىسەلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن، ئىسمى جىسمىغا لايىق نۇرلۇق بىر مەسچىت ئىدى.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم مۇنبەردە

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم 1980 - يىللاردا نۇرلۇق مەسچىتنىڭ خاتىپلىق ۋەزىپىسىدىن پايدىلىنىپ، جۈمە خۇتبىسىدە ئۇيغۇرچە تەبلىغ قىلىشنى يولغا قويغان. بۇ، شەرقىي تۈركىستاندا، جۈملىدىن خوتەندە مەدەنىيەت ئىنقىلابىدىن كېيىن، جۈمە خۇتبىلىرىدە تۇنجى قېتىم ئۇيغۇرچە تەبلىغنىڭ باشلانغۇچ قەدىمى بولۇشى مۇمكىن. ئۇنىڭ چۈشىنىشلىك ۋەز - نەسىھەتلىرىنى ئاڭلاش

ئۇچۇن خوتەننىڭ يىراق - يېقىن يېزىلىرىدىن، ھەتتا قاراقاش، يورۇڭقاش، لوپ ناھىيىلىرىدىن كەلگەن جامائەتلەر مەسچىتكە سىغمىشماي قالاتتى، ھەتتا بەزىدە يوللار توسۇلۇپ قالاتتى. مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ ئەينى چاغدا جۇمە خۇتبىسىدە سۆزلىگەن ۋەز - نەسىھەتلىرى ۋە قۇرئان كەرىم تەپسىرىنىڭ ئۇنگە ئېلىنغان لېنتىلىرى بۇگۈنگە قەدەر خەلق ئارىسىدا ئەتىۋارلىنىپ ساقلىنىپ كەلمەكتە.

ئەينى چاغلاردا شەرقىي تۈركىستاندا، جۈملىدىن خوتەندە بىرەر ئالىمنىڭ مەسچىت ياكى جامائەت سورۇنلىرىدا فىقھ ۋە باشقا بىر قىسىم كىتابلاردىن ۋەز ئېيتىشى ئومۇملاشقان ئىش بولسىمۇ، قۇرئان كەرىمگە تەپسىر ئېيتىشى قارشىلىققا ئۇچرايتتى. ئىشەنچلىك تەپسىرلەرگە تايىنىپ سۆزلىسىمۇ، قوبۇل قىلىنمايتتى. ھېچكىمنىڭ بۇ مۇقەددەس كىتابقا مەنە ئېيتىش سالاھىيىتى يوق دەپ قارىلىپ، ئايەتلەرنى تەپسىر قىلىشقا يېقىنلاشتۇرۇلمايتتى. بۇنداق قىلىش ئارقىلىق بىر تەرەپتىن سالاھىيەتسىز كىشىلەرنىڭ قۇرئانغا قالايمىقان مەنە ئېيتىپ، ئۆز خاھىشىغا سۇيىئىستېمال قىلىشىنىڭ ئالدى ئېلىنسىمۇ، يەنە بىر تەرەپتىن سالاھىيەتلىك ئىلىم ئەھلىلىرىمۇ تەپسىردىن ئۇزاقلاشتۇرۇلغاچقا، مۇسۇلمانلار ئاللاھنىڭ كالامىنى چۈشىنىشتىن مەھرۇم قالاتتى.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم بىز بىلگەن مەلۇماتلارغا قارىغاندا، تولۇپ - تاشقان جاسارەت ۋە ھىممەت بىلەن قۇرئان كەرىمنى مەسچىتتە تۇنجى قېتىم باشتىن - ئاخىر تەپسىر قىلغان ئالىم بولسا كېرەك. مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم ئەنە شۇ نۇرلۇق مەسچىتتە 1976 - ۋە 1980 - يىللىرىدىن باشلاپ، ھەر كۈنى بامدات نامىزىدىن كېيىن قۇرئان كەرىمنى ئاغزاكى تەپسىر قىلدى. ئۇزۇن يىللاردىن بېرى قۇرئان كەرىمنىڭ شېرىن بۇلىقىدىن سۇ ئىچەلمەي قاغجىراپ قالغان مۇسۇلمان خەلق تەرەپ - تەرەپتىن بۇ مەسچىتكە سەلدەك ئېقىپ كېلىپ، مەسچىت ئىچىگە سىغمىشماي قالدى. شۇنداق قىلىپ، مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم ۋاپات بولغانغا قەدەر بۇ مۇبارەك مەسچىتتە قۇرئان كەرىمنى باشتىن - ئاخىر ئىككى قېتىم تەپسىر قىلىپ، كەڭ مۇسۇلمان ئاممىسى بىلەن يۈز كۆرۈشتۈردى. ئۇنىڭ ۋەز - نەسىھەت ۋە دەرسلىرى ئۇنىڭالغۇغا ئېلىنىپ، كۆپەيتىلىپ شەرقىي تۈركىستانىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا كەڭ تارقىتىلدى ۋە كەڭ مۇسۇلمان ئاممىسى ئۇنىڭدىن ئىنتايىن ياخشى پايدىلاندى.

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ مۇدەررىسلىك ھاياتى

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم 1980 - يىللاردىن كېيىن، ئىشتىن سىرتقى ۋاقىتلاردا نۇرلۇق مەسچىتتە نۇرغۇنلىغان تالىپلارغا دەرس بېرىشكە باشلىغان بولۇپ، تىلى راۋان، ئەدەبىي نۇتۇق تالانتى يۇقىرى ئىدى. ئېغىزىدىن تامغان بال كەبى سۆزلەر ئاۋام - خەلقتىن سىرت، تالىپ - شاگىرت، ئالىم - ئۆلىمالارنىڭمۇ زوقىنى كەلتۈرەتتى. ئۇزۇن ئۆتمەي، ئۇنىڭ نامى ئەتراپقا تارالدى، تالىپلار نۇرلۇق مەسچىتنى ئاۋات قىلىشقا باشلىدى. مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم تالىپلارغا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلەتتى، دەرسلەرنى قېتىرقىنىپ، ئەڭ ياخشى شەكىلدە ئۆتۈشكە تىرىشاتتى.

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم بامدات نامىزىنىڭ ئالدىدا ئىككى دەرس، نامازدىن كېيىن بىر دەرس ئۆگىتىپ، ئاندىن ناشتا قىلىۋالغاندىن كېيىن، قۇرۇلۇش ئىدارىسىدىكى ئىشىغا ماڭاتتى. داموللاھاجىمنىڭ ئۇ يەردىكى ئىشى ناھايىتى يەڭگىل بولۇپ، مەسلىھەت ۋە يولۇرۇق بېرىپ، سائەت 11:00 لەردە قايتىپ كېلەتتى ۋە پېشىن نامىزىغىچە ئۇخلىۋالاتتى. پېشىندىن كېيىن بىر

دەرس ئۆگىتىپ، يەنە ئىشقا ماڭاتتى ۋە ئەسىر نامىزىغا قايتىپ كېلەتتى. ئاندىن شام نامىزىغچە ئۆيدىكى ئىشخانىسىغا كىرىپ، دەرس تەييارلىقى قىلاتتى، كىتاب كۆرەتتى، قۇرۇلۇش خەرىتىلىرىنى سىزاتتى. شام نامىزىدىن خۇپتەن نامىزىغچە يەنە بىر دەرس ئۆگىتىپ، خۇپتەندىن كېيىن بالدۇر ئارام ئالاتتى. بامدات نامىزىدىن بۇرۇنقى دەرسلىرىدە 50 — 60، باشقا ۋاقىتلاردىكى ھەر دەرسىدە 200 — 300 ئەتراپىدا تالىپ ئوقۇيتتى.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم تالىپلارغا تۈركىستاندا ئەسىرلەردىن بېرى مەدرىسەلەردە ئوقۇتۇلۇپ كېلىۋاتقان كىلاسسىك دىنىي ۋە ئەدەبىي ئەسەرلەرنى دەرسلىك قىلغانلىقى سىرتىدا مىسىر جەدىدىزم ھەرىكىتىنىڭ پېشۋالىرىدىن مۇھەممەد ئابدۇھ، مۇھەممەد رەشىد رىزا، سەلەپىيە ئېقىمىنىڭ 18 - ئەسىردىكى يولباشچىلىرىدىن مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇلۋاھھاب قاتارلىقلارنىڭ كىتابلىرىنى تۇنجى بولۇپ دەرس پروگراممىسىغا كىرگۈزۈپ، ئوقۇتۇشنى يولغا قويغان. بۇ ئەھۋال خوتەندە بىر قىسىم دىنىي ئىختىلاپلارغا سەۋەب بولغان بولسىمۇ، بۇ كىتابلار كىشىلەرنىڭ جاھالەت ۋە ئاسارەت ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ، بىر تۈركۈم ئويغاق، ئىلغار ياشلارنىڭ پېتىشىپ چىقىشىغا تۈرتكە بولغان.

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ دەرسلىك پىروگراممىسى

نۇرلۇق مەسچىتى ھەقىقەتەنمۇ ئىسمى جىسمىغا لايىق مەسچىت ئىدى. مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم ئۇ مەسچىتتە بىر تەرەپتىن قۇرئان كەرىمنى تەپسىر قىلىش، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەدىسلىرىنى ئۆگىتىش ۋە باشقا پايدىلىق كىتابلاردىن ۋەز - نەسىھەت قىلىش ئارقىلىق ئەل - جامائەتنىڭ قەلبىگە ئىلىم نۇرى چاچسا، يەنە بىر تەرەپتىن مەسچىتنىڭ ئىككىنچى قەۋىتىدە ياتاقلىشىپ ئوقۇيدىغان 100 نەپەرگە يېقىن تالىپ ۋە كېلىپ - كېتىپ ئوقۇيدىغان نۇرغۇن تالىپلارغا ئىزچىل دەرس ئۆگىتىش ئارقىلىق، ئۇلارنىڭ قەلبىگە ئىلىم نۇرى چاچاتتى.

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىممۇ ئەتراپىدىكى باشقا مۇدەررىسلەرگە ئوخشاش بۇخارا، قەشقەر ۋە خوتەن مەدرىسەلىرىدە ئەسىرلەردىن بېرى دەرسلىك قىلىنىپ، نۇرغۇنلىغان كاتتا، زەبەردەست ئۆلىمالارنىڭ يېتىشىپ چىقىشىدا تۈرتكىلىك رول ئوينىغان كىلاسسىك دەرسلىك پىروگراممىسىنى قولدىن بەرمىگەن ئاساستا، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالى ۋە مۇسۇلمانلار جەمئىيىتىنىڭ ئېھتىياجىغا

مۇناسىپ كىتابلارنىمۇ دەرسلىك پىروگراممىسىغا كىرگۈزگەن بولۇپ، مۇنۇ كىتابلارنى كۆپرەك دەرسلىك قىلاتتى:

• **بالاغەت ئىلمى:** جالالىددىن قەزۋىنىنىڭ «تەلخىيسۇل مىفتاھ»، سەئدىددىن تەفتازانىنىڭ «مۇختەسەر مەئانىي (شەرھى تەلخىس)» قاتارلىق كىتابلار.

• **نەسرىي ئەدەبىيات:** ئەبۇ مۇھەممەد ھەرىرىنىڭ «ماقاماتى ھەرىرى» قاتارلىقلار.

• **شېئىرىي ئەدەبىيات:** ئابدۇقادىر دامۇللامنىڭ «مىفتاھۇل ئەدەب»، ئەبۇ تەممامنىڭ «ھەماسە» قاتارلىق كىتابلار.

• **ھەدىس ئىلمى:** مۇھەممەد خەتتىب تىبرىزىنىڭ «مىشكاتۇل مەسابىھ»، مۇھەممەد فۇئاد ئابدۇلباقىنىڭ «ئەللۇئلۇئ ۋەلمەرجان»، مۇھەممەد ئىبنى ئىسمائىل بۇخارىنىڭ «سەھىھ بۇخارىي»، ئىمام مۇسلىمنىڭ «سەھىھ مۇسلىم» قاتارلىق كىتابلار.

• **تەپسىر ئىلمى:** جالالىددىن سۇيۇتىي ۋە جالالىددىن مەھەللىنىڭ «تەپسىر جەلالەين»، قازى ناسىرىددىن بەيزاۋىنىڭ «تەپسىر بەيزاۋى»، مۇھەممەد رەشىد رىزانىڭ «تەپسىرى مەنار» قاتارلىق كىتابلار.

● **فىقھ ئىلمى:** ئۇبەيدۇللاھ ئىبنى مەسئۇدنىڭ «مۇختەسەر ۋىقايە»، ئەلى ئىبنى ئەبى بەكرى مەرغىنانىينىڭ «ھىدايە» قاتارلىق كىتابلار.

● **ئەقىدە ئىلمى:** ئىمام تاھاۋىينىڭ «ئەقىدە تاھاۋىيە»، مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇلۋاھھابنىڭ «كىتابۇتتەۋھىد» ۋە ئۇنىڭ شەرھىسى «فەتھۇلمەجىد»، ئەبۇ بەكرى ئەلجەزائىرىينىڭ «ئەقىدەتۇلمۇئمىن»، شەيخ ئابدۇلفەتتاھنىڭ «رۇھۇددىينىل ئىسلامي» قاتارلىقلار.

● **«مىنھاجۇلمۇسلىم»** كىتابىنىمۇ دەرسلىك قىلىپ ئۆگەتكەن.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ تەپسىر ئىلمىدىكى قابىلىيىتى

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم يۇقىرى مەلۇماتلىق، تۇرلۈك ئىلىملەرگە ماھىر، بولۇپمۇ تەپسىر ئىلمى ۋە ئەرەب تىل - ئەدەبىياتىدا ئالاھىدە ئىقتىدارغا ئىگە، يېتۈك ئالىم ئىدى. مۇدەررىسلىك ھاياتىدا جالالىددىن سۇيۇتي ۋە جالالىددىن مەھەللىينىڭ «تەپسىر جەلالەين»، مۇھەممەد رەشىد رىزانىڭ «تەپسىرى مەنار» قاتارلىقلارنى كۆپ ئۆگەتكەن ۋە قازى ناسىرىددىن بەيزاۋىنىڭ «تەپسىر

بەيـزاۋى» دەپ تونۇلغـان كـلاسسـىك تەپسـىرىنى باشـتـىن - ئاخـىر نەچچە قېتـىم تۈگەتكـەن ئـىدى. هـەر يىلـى رامـزانـدا كـشـىلەرنىڭ قۇرئـان كەرىـم بىلـەن باشـتـىن - ئاخـىر تونۇشـۇپ چىقىشـى ئۈچـۈن، هەرقايسـى تەپسـىرلەردىن ئەتراپلىـق تەييارلـىق قىلـىپ، قۇرئـان كەرىمنـىڭ كەلىمـە تەپسـىرىدىن دەرس سـۆزلەپ بېرەتتـى. بـۇ خـىل تەپسـىرلەش ئۇسـلۇبى «لـەۋزى قۇرئـان» دەپ تونۇلغـان ئـىدى. قۇرئـان كەرىمنـىڭ مەنىلـىرى بىلـەن قىسـقا ۋاقـىت ئىچىـدە باشـتـىن - ئاخـىر تونۇشـۇپ چىقىشـىنى مەقسـەت قىلغـان بىـر قىسـىم تالـىپلارمـۇ «لـەۋزى قۇرئـان» دەرسـى ئۇقۇيتتـى. مۇهەممـەد قۇربـان دامـوللاهاجـىم تەپسـىر ئىلمـىنى ئۇقـۇش ۋە ئۆگـىتـىش بىلـەن كـۆپ شـۇغۇللانغان بولغاچقـا، بـۇ سـاهەدە مەشـهۇر بولغـان ئـىدى. ئۇنىـڭ ئـەڭ يېقىـن سەپداشـلىرىدىن مەشـهۇر مۇدەررىـس ۋە ئىسـلاهاتچى ئالـىم ئابدۇلئەهـەد مەخسـۇم هاجـىم مۇنـداق دېگـەن ئـىدى: «تەپسـىر ئىلمـىنى مۇهەممـەد قۇربـان دامـوللاهاجـمـدا ئۇقـۇغـلار، سـۇنى بۇلـقىدىـن ئىچكەنـدەك بولـسـىلەر».

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ دىنىي مائارىپقا كۆڭۈل بۆلۈشى

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم دىنىي مائارىپقا ھەقسىزتەن كۆڭۈل بۆلىدىغان مەرىپەتپەرۋەر ئالىم ئىدى. ئۇ تەتۈر سىياسەتلەر ئارقىلىق نادان قالدۇرۇلغان بىر ئەۋلاد خەلقكە نىسبەتەن ئومۇميۈزلۈك ئاقارتىش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىش كېرەك، دىنىي ئىلىم بىلەن نۇرلانمىغان بىرمۇ ئائىلە قالماسلىقى كېرەك، دەپ قارايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىر تەرەپتىن قۇرۇلۇشچىلىق قىلىپ ھالال كەسىپ قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن ھېرىپ - چارچاپ قالغىنىغا قارىماي، ئۇقۇ - ئوقۇتۇشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرەتتى.

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ ئىشەنچلىك، ئىخلاسمەن ھەم تەقۋادار تالىپلىرىدىن بىرىنىڭ گۈزەللىق بېرىشچە، مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم قۇرۇلۇش خېرىتىلىرىنى سىزىشقا ماھىر بولۇپ، ئادەتتىكى ئۆينىڭ خېرىتىسى تۈگۈل، بىنا - ئىمارەتلەرنىڭ خېرىتىسىنىمۇ سىزالايتتى ۋە بۇ ئارقىلىق يۇقىرى كىرىم يارىتاتتى. مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم قۇرۇلۇشچىلىقتىن كىرگەن كىرىمنى ئائىلە چىقىملىرىغا ئىشلىتەتتى. خېرىتە سىزىشتىن كىرگەن كىرىمنى خوتەننىڭ شەھەر ۋە

يېزىلىرىدىكى تالىپلىرى كۆپ، دەرس ئۆگىتىشكە ئۆزىنى بېغىشلىغان مۇدەررىس ئۇستازلارغا ھەمدە قارىي يېتىشتۈرىدىغان مەشھۇر قاريىلارغا ئايلىق مائاش تارقىتىپ بېرەتتى. ئادەتتە پۈل كونۇبرتقا سېلىنىپ يوللىناتتى. بالىچاقلىرى كۆپ، تۇرمۇش قىينچىلىقى بار مۇدەررىسلەرگە كۆپرەك، بالىچاقلىرى ئاز مۇدەررىسلەرگە ئازراق، قىسقىسى، ھەركىمنىڭ ئېھتىياجىنى قامدىغۇدەك دەرىجىدە بېرەتتى. مائاش تارقىتىشقا ئۆزىنىڭ ئىشەنچلىك ھەم ئىخلاسمەن، تەقۋادار تالىپىدىن بىرىنى (بۇ كىشى ھېلىھەم ھايات) مەسئۇل قىلاتتى. مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم بۇ ئىشنى تاكى ۋاپات بولغانغا قەدەر داۋاملاشتۇرغان ئىدى. مۇدەررىسلەردىن بىرىنىڭ تۇرمۇشى ياخشىلىنىپ قالسا، ئورنىغا يەنە بىرىنى دەسسىتەتتى. مۇدەررىسلەرمۇ ئىنتايىن ئىخلاسمەن بولۇپ، تۇرمۇشى سەللا ياخشىلىنىپ قالسا، بۇ پۇلنى ئېلىشنى رەت قىلاتتى. ھەرگىزمۇ بەزىلەردەك «مۇت، زەھەر بولسىمۇ يۇت» دەپ چۆنتەككە سېلىۋەرمەيتتى.

ئاتاقلىق مۇدەررىسلەردىن ئابدۇلئەھەدخان مەخسۇمھاجىم، مۇھەممەد ئەلىي ئاخۇن خەلپىتىم، مۇھەممەد زاكىر خەلپىتىم، ئابدۇللاھ روزى دامۇللاھاجىم، تۇرسۇننىياز ئاخۇن خەلپىتىم، مۇھەممەد تۇرسۇن ئاخۇنۇم (ئايرودۇرۇم يېنىدىكى سۇپىسي مەھەللىسىدىن)، سەيدىن ھاجىم (ھالالباغ)،

ئابدۇجىلىل هاجىم (توساللادىن) قاتارلىقلار ۋە مەشھۇر قاربىلاردىن: قابىل قاربىھاجىم، ئابدۇغېنىي قاربىھاجىم (ھازىر ئاۋسترالىيەدىكى دوكتور ئابدۇسالام قاربىمناڭ دادىسى)، شەمسىدىن قاربىھاجىم، ئوبۇلھەسەن قاربىھاجىم، ئابدۇمىجىد قاربىھاجىم، مەتتوختى ئاخۇن خەلپىتىم (كېرىيە ئويتوغراق) قاتارلىقلار مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمناڭ ئايلىق تەمىنات بېرىشى ۋە يېقىندىن كۆڭۈل بۆلۈشى بىلەن مۇدەررىسلىك قىلىپ نۇرغۇن ئالىم ۋە ئۇقۇمۇشلۇق بىلىم ئىگىلىرىنى يېتىشتۈرۈپ چىقارغان مۇدەررىس ئۆلىما ۋە ئۇستازلاردىن ئىدى.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم بۇلاردىن باشقا يەنە ئىسمى تىلغا ئېلىنمىغان نۇرغۇن مۇدەررىس ۋە قاربىلارغا، ھەتتا تالىپلىرى ئىچىدىن ياخشى ئوقۇپ كۆزگە كۆرۈنگەن، كەلگۈسىدە ئالىم بولۇپ، دىن ئۇچۇن خىزمەت قىلىشىنى ئۈمىد قىلغانلارغىمۇ ئايلىق تەمىنات پۇلى بېرەتتى.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم مۇدەررىسلىككە يارايدىغان ئىلىم ئەھلىلىرىنى بايقاپ قالسا، تۇرمۇش قىينىچىلىقى بولسا ھەل قىلىپ، مۇدەررىسلىك قىلىشقا ياكى تېخىمۇ يۇقىرى ئۆرلەپ ئوقۇشقا تەرغىب قىلاتتى. خوتەن ئايرودۇرۇمى ئەتراپىدىكى سۇپىسىي مەھەللىسىدە ئولتۇرىدىغان مۇھەممەد

تۇرسۇن ئاخۇنۇم شۇلارنىڭ بىرى ئىدى. بۇ كىشى خېلى ئوبدانلا يېتىشكەن ئىلىم ئەھلى بولۇپ، مۇدەررىسلىك قىلىشقا يارايتتى. كوپراتسىيە زامانىدا دادۇيدىن ئۇنىڭغا 15 ئېشەكنى بېقىش ۋەزىپىسى تاپشۇرۇلغان ئىدى. مەلۇم بىر سۇيىقەست سەۋەبلىك ئېشەكلەرنىڭ ھەممىسى ئۆلۈپ كەتكەن. شۇنىڭ بىلەن مۇھەممەد تۇرسۇن ئاخۇنۇمغا ھەر ئېشەك ئۈچۈن بىر يىلدىن، جەمئىي 15 يىللىق ئۆي كېسىلگەن. ۋاپادار ئايالى ئۇنى تۇرمىدىن چىققۇچە ساقلىغان. ئۇ تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن، ئۇزۇن مۇددەت ئايرىلىپ قالغان ئىلمىي ھاياتىغا قايتىشنى ئارزۇ قىلغان. مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم بۇ كىشىدىكى ئىلمىي ئىقتىدارنى بايقاپ، ھەر ئايدا مۇقىم تۇرمۇش پۇلى بېرىپ، مۇدەررىسلىك قىلىشقا ئورۇنلاشتۇرغان. مۇھەممەد تۇرسۇن ئاخۇنۇمۇ بىر تەرەپتىن دەرس ئۆتكەچ، يەنە بىر تەرەپتىن مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ دەرسلىرىگە قاتنىشىپ بىلىمىنى يۇكسەلدۇرگەن ۋە ئاستا - ئاستا پىشقان مۇدەررىسلەردىن بولۇپ قالغان.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم ھەمكارلىق ئورناتقان سەپداش ئالىملار

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم ئىنتايىن ئاقكۆڭۈل، ساپ نىيەتلىك ئالىم بولۇپ، يۈز - ئابرۇي، نام - شۆھرەت قوغلاشمايتتى. ئەزىزانە خەلقىنى جاھالەت پاتقىقىدىن ۋە مۇتەئەسسىپلىك سىرتمىقىدىن قۇتقۇزۇپ، ساغلام ئەقىدىلىك، يۇقىرى ئاڭ - ساپالىق، ئىلغار مەدەنىيەتلىك، تەرەققىياتقا ئۇيغۇن ئىلىم - پەن ۋە ئىجتىمائىي ئىلغار ئىدىيىلەرنى ئۆگىنىپ، ئۆزىنى ۋە ئەتراپىدىكىلەرنى ئىلىم - پەن ۋە ئىجتىمائىي ئىلغار ئىدىيىلەر بىلەن قوراللاندۇرۇپ چىقىش ئۈنۈملۈك بىردىنبىر نىشانى ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇ يولدا ئۇ ئۆز يېنىدىن مال - مۈلۈك سەرپ قىلدى، ۋاقتىنى ۋە ھاياتىنى بېغىشلىدى، يۈز - ئابرۇي ۋە نام - شۆھرەت قوغلاشمىدى.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم ئەقىدە ۋە پىكىر ئورتاقلىقىغا ئىگە ھەمدە ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ دەردىنى ئۆز دەردى دەپ بىلگەن غايىلىك ئۆلىما ۋە مۇدەررىس سەپداشلىرىدىن مۇھەممەد زاكىر خەلپىتىم، ئابدۇللاھ روزى دامۇللاھاجىم، ئابدۇلئەھەدخان مەخسۇم ھاجىم، مۇھەممەد ئەلى خەلپىتىم، تۇرسۇننىياز خەلپىتىم، مۇھەممەد ئابدۇللاھ مەخسۇم ھاجىم، قابىل قارىھاجىم قاتارلىقلارنى 15 كۈندە بىر قېتىم ئۈيىگە چاقىرىپ، مېھمان قىلاتتى. دامۇللاھاجىم

ئۇلار بىلەن مۇھىم مەسىلىلەردە پىكىرلىشەتتى، ھەمكارلىشىپ ئۆتەتتى، بىرىنىڭ تالىپلىرى يەنە بىرىنىڭ يېنىدا بىمالال دەرس ئوقۇيالايتتى. دەرس ۋاقىتلىرى ئۆزئارا ئۇدۇل كېلىپ قالسا، بىر - بىرىگە يول قويۇشۇپ، تالىپلارغا دەرسكە قاتنىشىش پۇرسىتى يارىتىپ بېرەتتى؛ تالىپلىرىغا بىر - بىرىنىڭ ياخشى گېپىنى قىلىپ، ھۆرمەت تۇيغۇسىنى قوزغايتتى؛ بىرىنىڭ يامان گېپىنى كۆتۈرۈپ كەلسە، رەددىيە بېرىپ يولغا سالاتتى. بۇ ئارقىلىق يامان غەرەزلىك ياكى ساددا كىشىلەرنىڭ ئارىلىرىغا سوغۇقچىلىق ياكى زىددىيەت سېلىشىغا يول قويمايتتى. ھالبۇكى، بۇنداق ئالىيجاناب خىسلەت بىر قىسىم مۇدەررىسلەردە كەم تېپىلاتتى .

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ كۇندىلىك ھاياتى ۋە گۈزەل ئەخلاقى

ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ ئېيتىپ بېرىشىچە، مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم قۇرئان كەرىمنى كۆپ ئوقۇيتتى. ئۆزى قارىي بولمىسىمۇ، قۇرئاننى كۆپ ئوقۇغانلىقتىن ياد بولۇپ كەتكەنىدەكلا ئىدى. قىشۇياز كېچە سائەت 3:00 تىن بۇرۇن ئورنىدىن تۇرۇپ، تەھەججۇد نامىزى ئوقۇيتتى. تالىپلىرىنىڭ گۈزەللىق بېرىشىچە، دامۇللام تەھەججۇد نامىزىنى

تاشلىمايتتى. بامداتنىڭ ئالدىدا ئىككى دەرس، بامداتتىن كېيىن بىر دەرس ئۆگىتىپ، ناشتا قىلغاندىن كېيىن، قۇرۇلۇش ئىدارىسىگە باراتتى. ئۇنىڭ ئۇ يەردىكى ئىشى يەڭگىل بولۇپ، مەسلىھەت ۋە يوليورۇق بېرىپ، سائەت 11:00 لەردە قايتىپ كېلەتتى ۋە پېشىن نامىزىغىچە ئۇخلۇۋالاتتى. پېشىندىن كېيىن بىر دەرس ئۆگىتىپ، يەنە ئىشقا ماڭاتتى ۋە ئەسىر نامىزىغا قايتىپ كېلەتتى. ئاندىن شام نامىزىغىچە ئۆيدىكى ئىشخانىسىغا كىرىپ، دەرس تەييارلىقى قىلاتتى، كىتاب كۆرەتتى، قۇرۇلۇش خەرىتىلىرىنى سىزاتتى. شام نامىزىدىن خۇپتەن نامىزىغىچە يەنە بىر دەرس ئۆگىتىپ، خۇپتەندىن كېيىن بالدۇر ئارام ئالاتتى. بامدات نامىزىدىن بۇرۇنقى دەرسلىرىدە 50 — 60 تالىپ بار ئىدى، باشقا ۋاقىتلاردىكى ھەر دەرسىدە 200 — 300 ئەتراپىدا تالىپ دەرس ئوقۇيتتى.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم نەپلە روزا تۇتۇشقا بەكمۇ ئەھمىيەت بېرەتتى، ھەر دۈشەنبە، چارشەنبە ۋە پەيشەنبە كۈنلىرى روزا تۇتاتتى، كۈن ئارىلاپ روزا تۇتۇشنى قىشۇياز قولدىن بەرمەيتتى. ناھايىتى سېخىي، مېھماندوست، روزىدارلارنى ئىپتار قىلدۇرۇشقا ئامراق ئىدى، ھەر يىلى رامىزاندا جامائەتلەرنى ئۆزى باشلامچىلىق قىلىپ ئىپتار قىلدۇراتتى.

تۇرمۇشتا ئىنتايىن ئاددىي - سادىدا ئىدى. ئاددىي، ئەمما پاكىز كىيىنەتتى؛ بەزىدە پىيادە، بەزىدە ۋېلىسىپىت ياكى موتوسىكلېت مىنىپ يۈرەتتى؛ تالىپلاردىن بىر تىينمۇ ھەق ئالماي، ھەركۈنى نەچچە سائەتلەپ دەرس ئۆگىتەتتى؛ ئىنتايىن تەمكىن بولۇپ، تىلى راۋان، ھازىرجاۋاب، مۇنازىرىگە ماھىر ئىدى؛ ئاز، ئەمما ساز گەپ قىلاتتى؛ چىرايىدىن ياخشىلىقنىڭ ئالامىتى يېغىپلا تۇراتتى؛ ئىش - ھەرىكىتى دۇرۇس، قەلبى ساپ، باشقىلارنىڭ ئەيبىنى ياپىدىغان، ئېسىل كىشى ئىدى؛ خەيرسۆيەر بولۇپ، دائىم سەدىقە قىلىپ تۇراتتى؛ نەسىھەت قىلىشقا ماھىر بولۇپ، كىشىلەرگە سەممىي نەسىھەت قىلاتتى ۋە مەنپەئەتلىك مەسلىھەتلەرنى بېرەتتى. ناھايىتى پەرھىزكار ۋە تەقۋادار ئىدى، شۇبھىلىك يېمەكلىكلەردىن ئۆزىنى تارتاتتى، ئۇدۇل كەلگەن زىياپەتلەرگە بارمايتتى. دەرس ئۆگىتىشكە ئىنتايىن ئەھمىيەت بەرگەنلىكتىن، كۆپىنچە مېيىت نامازلىرى ۋە توي - تۆكۈنلەرگە ئۆزرە ئېيتاتتى. تالىپلارنىڭ ۋاقتىنى چىڭ تۇتاتتى، دەرسكە كېچىكىپ قالمايتتى، ئىلمگە ئاشىق ئىدى، ئالىملارغا بەكمۇ ھۆرمەت قىلاتتى، قىينىچىلىقلىرىغا يېقىندىن ياردەملىشەتتى، بىرىنىڭ قىينىچىلىقى بارلىقىنى ئاڭلاپ قالسا، تاكى ھەل قىلمىغۇچە كۆزىگە ئۇيقۇ كىرمەيتتى. سۆزنەتنى چىڭ تۇتۇپ، بىدئەتتىن يىراق تۇراتتى ۋە كىشىلەرنىمۇ شۇنداق قىلىشقا تەشۋىق قىلاتتى. ئائىلىسى ۋە جامائىتى

ئالدىدىكى مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلىشقا ناھايىتى ئەھمىيەت بېرەتتى. ئەل ئىچىدىكى مۇشكۈلاتلارنىڭ چارىسىنى تېپىش ۋە ھەل قىلىش ئۈچۈن دائىم ئىزدىنەتتى. قۇرئان كەرىمنى تاھارەتسىز تۇتمىغاندىن باشقا، يەنە ھەدىس ۋە تەپسىر كىتابلىرىنى ھەتتا كىلاسسىك ئەرەب ئەدەبىياتىغا ئائىت كىتابلارنىمۇ تاھارەتسىز تۇتماسلىققا تىرىشاتتى. دامۇللام كىتاب مەستانىسى بولۇپ، كۆپ ھاللاردا قولىدىن كىتاب چۈشمەيتتى. خەلقنى ئويغىتىش خاراكتېرىدىكى پىكرىي كىتابلارنى كۆپ ئوقۇيتتى. سەييىد قۇتۇبنىڭ «فى زىلالىل قۇرئان» ناملىق مەشھۇر ئەسىرىدىن كۆپ پايدىلىناتتى.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ ئەقىدە ۋە پىكىر يۇنىلىشى

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ ئەقىدىسى ئىمام ئەھمەد رەھمەھۇللاھ ۋە ئىمام بۇخارىي قاتارلىقلار يېتەكچىلىك قىلغان، ئىبنى تەيمىيە رەھمەھۇللاھ ۋە ئىبنى قەييىم جەۋزىي رەھمەھۇللاھ تىرىشىپ مۇداپىئە قىلغان سەلەف ئەقىدىسى ئىدى. پىكرىي جەھەتتە مىسىر جەدىدىزم ھەرىكىتىنىڭ پېشۋالىرىدىن شەيخ مۇھەممەد رەشىد رىزا، مىسىر مۇپتىسى شەيخ مۇھەممەد ئابدۇھ ۋە سەييىد قۇتۇب

قاتارلىقلارنىڭ تەسىرىگە چوڭقۇر ئۇچرىغان. ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئاشقۇن سوپىزملىقتىن كېلىپ چىققان شېرىك ۋە تۇرلۇك بىدئەتلەرنى تەنقىدلىگەن. سوپىزم يولىغا تۈتقان مۇئامىسىلىدە قۇرئان ۋە ھەدىسكە، شۇنداقلا ئىلگىرىكى سەلەف سالىھلارنىڭ يولىغا توغرا كەلگەنلىرىنى قوبۇل قىلىش، مۇخالىپ كەلگەنلىرىنى رەت قىلىش پىرىنسىپىنى قوللانغان ئىدى. سۈننەت ۋە بىدئەت مەسىلىلىرىدىكى مەيدانى قەتئىي بولسىمۇ، مېيىت دەپنە قىلىنىپ، ئۈچ كۈنگىچە قەبرىستانلىققا چىقىپ تەبلىغ قىلىش قاتارلىق، مۇسۇلمانلارغا بولۇپمۇ ئىشغالىيەت ئاستىدىكى مۇسۇلمانلارغا مەنپەئەتلىك بىر قىسىم مەسىلىلەردە يەڭگىلتەكلىك بىلەن ھۆكۈم چىقارماي، ئۇنى قوللىغان، ھەتتا ئۆزى بېرىپ تەبلىغ قىلغان.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ فىقھىي مەزھىپى

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم ئۇقۇمۇشلۇق، ئالىي مەلۇماتلىق، ئاڭ ساپالىق، ئىنسابلىق، يىراقنى كۆرەر ئالىم ئىدى. ئىسلام دىنى فىقھىي مەزھەپلىرى ئىچىدىكى، دۇنيادا ھەم ۋەتىنىمىزدە كەڭ تارقالغان ھەنەفىي مەزھىپىنى ئاساس قىلاتتى. بىز بۇنى ئۇنىڭ تالىپلىرىغا ھەنەفىي فىقھىسىنىڭ

ئاساسىي كىتابلىرىدىن ئۈبەيدۇللاھ ئىبنى مەسئۇدنىڭ «مۇختەسەر ۋىقايە»، ئەلى ئىبنى ئەبى بەكرى مەرغىنانىينىڭ «ھىدايە» قاتارلىق كىتابلارنى دەرسلىك قىلىپ ئۆگەتكەنلىكىدىن كۆرۈۋالالايمىز. لېكىن، ئۇ مەزھەپ مەسلىسىدە ھەددىدىن زىيادە مۇتەئەسسىپلىك قىلىپ تۇرۇۋالمايتتى. بىر قىسىم مەسىلىلەردە شەخس ۋە جەمئىيەتنىڭ ئەھۋالىنى چىقىش قىلىپ تۇرۇپ، خۇددى ئىمام ئەبۇ ھەنىفە رەھىمەھۇللاھنىڭ ئىككى شاگىرتىغا ئوخشاش، دەلىلنىڭ تەقەززاسى بويىچە باشقا مەزھەپلەرگە چىققان ياكى ئەھلى ھەدىسلەرنىڭ يولىنى تۇتقان ئەھۋاللىرىمۇ بولغان.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ كىشىلەرنى ئاللاھنىڭ دىنىغا دەۋەت قىلىش يوللىرى

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم كىشىلەرنىڭ ھىدايەت تېپىشىغا ئىنتايىن ھېرىسمەن ئىدى، نادانلىقىغا بەكمۇ ئېچىناتتى، ئىككى دۇنيالىق بەخت - سائادىتىنى تېپىشى ئۈچۈن توختىماي تىرىشاتتى، بىرەر كىشى گۇمراھلىقىدىن قايتىپ توغرا يول تاپسا، ئالەمچە خۇشال بولۇپ كېتەتتى. جەمئىيەتنى ئەتراپلىق كۆزىتەتتى. ئىش ئورۇنلىرىدا، تۇي - تۆكۈنلەردە، كوچا - كويلاردا يۈز بەرگەن، شەرىئەتكە

ئۇيغۇن بولمىغان ئىشلارغا دىققەت قىلىپ، ۋاقتىدا ۋەز - نەسىھەت قىلاتتى. مەخسۇس بازار ئايلىنىپ، تىجارەتچىلەر ئارىسىدا شەرىئەتكە مۇخالىپ ئىشلارنى بايقاپ قالسا، جۈمە خۇتبىسىدە شۇ ھەقتە توختىلىپ، كىشىلەرگە يوليورۇق بېرەتتى. ئادەم يىغىلغان ھەرقانداق جايىنى دەۋەت سورۇنىغا ئايلاندۇراتتى. ۋەز - نەسىھەتنى مەزمۇنلۇق، ئىخچام ھەم چۈشىنىشلىك قىلاتتى، كۆپىنچە 15 مىنۇتتىن ئاشۇرۇۋەتمەيتتى. دامۇللاھاجىم كىشىلەرنى ئاللاھنىڭ دىنىغا دەۋەت قىلىشتا تەلىم - تەربىيە، مەسچىت، قەبرىستانلىق، مېيىتقا مۇناسىۋەتلىك يىغىلىشلار، ئەقىقە، توي - تۆكۈن، تۇغقانلار يىغىلىشى قاتارلىق ئورۇن ۋە پۇرسەتلەردىن ئۈنۈملۈك پايدىلانغان ئىدى.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم پەتىۋا ۋە دەۋا - دەستۇرلاردا

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ قىممەتلىك ۋەز - نەسىھەتلىرىنى تېكشاش ئۈچۈن، خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ھەرقايسى شەھەر، ناھىيە ۋە يېزا - قىشلاقلىرىدىنمۇ نۇرغۇنلىغان جامائەتلەر نۇرلۇق مەسچىتىگە كېلىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، نۇرلۇق مەسچىت شەھەر مەركىزىگە جايلاشقان بولغاچقا، سودا - سېتىق ئۈچۈن كەلگەن كىشىلەرمۇ

جۇمە نامىزى ۋە باشقا نامازلار ئۇچۇن كىرىپ، مەسچىتتىكى ۋەز - نەسىھەت ۋە دەرسلەرنى تىڭشاپ مەنپەئەتلىنەتتى، ھەممە ئۇنىڭ بىلمىگە قايىل بولاتتى ۋە ئۇنىڭدىن تۇرلۈك مەسىلىلەرنى سورايتتى، ھەل قىلالمىغان دەۋا - دەستۇرلىرىنى ئايرىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلاتتى. مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم پىشقان ئىلمى ۋە ئەتراپلىق تەجرىبىلىرىگە ئاساسەن، ئۇلارنىڭ سوئاللىرىغا ئەستايىدىللىق بىلەن جاۋاب بېرەتتى، دەۋالىرىنى ئادىل بىر تەرەپ قىلىپ قويياتتى. دېمەك، مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم خوتەن مۇسۇلمانلىرىنىڭ پەتىۋا ۋە دەۋا - دەستۇر مەسىلىلىرىدە مۇراجىئەت قىلىنىدىغان بىلىملىك، ئىشەنچلىك ئۆلىمالىرىدىن ئىدى.

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ «دىۋانى لۇغاتىت-تۇرك» نىڭ تەرجىمىسىگە قاتنىششى

1980 - يىللىرى ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ 11 - ئەسىردە ئۆتكەن تىلشۇناس ھەم دىنىي ئالىمى مەھمۇد قەشقەرىينىڭ «دىۋانى لۇغاتىت-تۇرك» نامىلىق يېگانە ئەسىرىنى تەرجىمە قىلىش گۇرۇپپىسىنى قۇرۇپ چىقىش ئۇچۇن، شەرقىي تۇركىستاننىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن بۇ ئۇلۇغ ھەم مۇشكۇل

خىزمەتنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدىغان ئىستىبدات ئىگىلىرىنى ئىزدەشكە باشلايدۇ. ئاخىر ئىبراھىم مۇتىئىي، مىرسۇلتان ئوسمانوف، ئابدۇرېھىم ئۆتكۇر، سالام ئاببىاس قاتارلىق ئۇيغۇر ئالىم ۋە زىيالىيلىرى بىلەن بىرگە خوتەندىن ئابدۇللاھ روزى دامۇللاھاجىم ۋە مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىممۇ بۇ مۇبارەك خىزمەتكە تەكلىپ قىلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم ئۇرۇمچىگە كېلىپ، مەزكۇر ئەسەرنى تەرجىمە قىلىش خىزمىتىگە ئالتە ئاي قاتنىشىپ، بۇ ئەسەرنىڭ مۇقەددىمىسىنى پۈتۈپ چىقىشىغا ھەسسە قوشىدۇ.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ يەنە بۇيۇك ئالىم يۈسۈپ خاس ھاجىبنىڭ «قۇتادغۇ بىلىك» ناملىق گېگانىت ئەسىرىنى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىش خىزمىتىگىمۇ قاتنىشىپ، مۇئەييەن ھەسسە قوشقانلىقىمۇ رېۋايەت قىلىنىدۇ.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم مىنادا

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم 1983 - يىلى ھەج پەرزىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن قەشقەر — قونجىراپ يولى ئارقىلىق سەئۇدي ئەرەبىستانغا قاراپ يولغا چىققان. پاكىستانغا كېلىپ، ئۇ يەردە ئۆزىگە ئوخشاش ھەج ۋەزىسىنىڭ تەستىقلىنىشىنى كۈتۈپ

تۇرۇۋاتقان نۇرغۇن ئۇيغۇر مۇسۇلمانلىرىغا ھەر كۈنى ھەج قائىدىسى ۋە ئەھكاملىرى ھەققىدە دەرس سۆزلەپ بەرگەن. ئۇزاق ئۆتمەي، ئۇلارنىڭ ھەج ۋىزىسى تەستىقلىنىپ، سەئۇدي ئەرەبىستانىغا بارغان.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم ئەرەپات كۈنى مىنادا ۋەتەندىن كەلگەن ئۇيغۇر ھاجىلارغا ئىنتايىن تەسىرلىك ھەم مول مەزمۇنلۇق نۇتۇق سۆزلىگەن. شۇ چاغدا سورۇندا سەئۇدي ئەرەبىستاندا ئوقۇپ، ئۇزۇن مۇددەت مۇھەررىسلىك قىلغان قاراقاش ناھىيەسى ئۇجات يېزىسىدىن ئۇستاز مۇھەممەد قاسىم دامۇللاممۇ بار بولۇپ، ئۇ مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ ئىلمىي ئىقتىدارى ۋە نۇتۇق قابىلىيىتىگە قايىل بولغان ۋە ھەجدىن كېيىن ئۆيىگە تەكلىپ قىلىپ، ئالاھىدە كۈتۈۋالغان. ئۇنىڭغا ئەگىشىپ، سەئۇدي ئەرەبىستاندىكى مۇھاجىر ئۆلىمالارمۇ دامۇللاھاجىمنى ئارقا - ئارقىدىن ئۆي - ئۆيلەرگە چاقىرىشىپ، ئىنتايىن ياخشى كۈتۈۋالغان.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم ھەج پائالىيىتىنى تۈگىتىپ، مەدىنە مۇنەۋۋەرەنى زىيارەت قىلىپ بولغاندىن كېيىن، بىر قىسىم ئىلغار كىتابلارنى ئېلىپ، ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەن ھەمدە ئادىتى بويىچە تالىپلارغا دەرس ئۆگىتىش، مەسچىتتە ۋەز - نەسىھەت ئېيتىش قاتارلىق مۇھىم خىزمەتلىرىنى داۋاملاشتۇرغان.

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ ئۇستازلىرى

خوتەن ئالتۇنلۇق مەدرىسەسىدىكى ئۇستاز تۇردى مۇھەممەد داموللام، قەشقەر خانلىق مەدرىسەسىدىكى ئىمىن مەۋلىۋى داموللام، سۇلايمان ئاخۇن داموللام، ئاتۇشتىكى سالىھ داموللام قاتارلىقلار مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ بىرگە مەلۇم بولغان ئۇستازلىرىدىن بولۇپ، ئۇلاردىن باشقا ئۇستازلىرىمۇ بولۇشى مۇمكىن.

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ تالىپلىرى

شەرقىي تۈركىستاندا ئۆتكەن كۆپىنچە ئۆلىمالارغا نىسبەتەن بولمىغانىدەك، مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمغىمۇ بىرەر كىتاب يېزىپ قالدۇرۇش نىسبەتەن بولمىغان. شۇنداقتىمۇ ئۇ 1990 - يىللارغا قەدەر دەرس ئۆگىتىشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ، نۇرغۇن تالىپ يېتىشتۈرۈپ، ئۆلىمالار قاتارىغا قوشقان ياكى ئۇلارنىڭ ئۆلىما بولۇشى ئۈچۈن ئىلمىي قابىلىيەت ھازىرلىغان. مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ 300 نەپەردىن ئارتۇق مۇقىم تالىپى بار ئىدى. ئاز بولسىمۇ، ئىلىم تەھسىل قىلىپ

كەتكەن كونا - يېڭى تالىپلىرىنى ھېسابلىغاندا، جەمئىي 1000دىن ئارتۇق كىشى دامۇللاھاجىمدىن ئىلىم ئالغان دېيىشكە بولىدۇ. 1990 - يىللاردىن كېيىن شەرقىي تۈركىستاندا يۈز بەرگەن بىر قاتار جىددىي سىياسىي ئۆزگىرىشلەر تۈپەيلى، بولۇپمۇ بارىن ئىنقىلابىدىن كېيىن، ھەرقايسى مەدرىسەلەر تاقىلىپ، تالىپلار تارقىتىۋېتىلگەن. جۈملىدىن مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ تالىپلىرىمۇ ئاستا - ئاستا تارقىلىپ كەتكەن ھەمدە مەسچىتتە دەرس سۆزلەش ۋە جامائەتلەرگە ئەركىن ۋەز - نەسىھەت قىلىش ئىشلىرىمۇ مۇئەييەن دەرىجىدە چەكلىمىگە ئۇچرىغان. مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم دەرس ئۆگىتىشكە تولىمۇ ھېرىسمەن بولۇپ، سىياسىي ۋەزىيەت شۇنچىۋالا مۇرەككەپلىشىپ، تالىپلارغا ئەركىن - ئازادە دەرس ئۆگىتىش مۇمكىن بولمايدىغان كۈنلەردىمۇ، ئۆزىنىڭ ۋە قوشنىلىرىنىڭ ئۆيلىرىدە مەخپىي ھالدا دەرس ئۆتكەن.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ تونۇلغان ۋە دىن ئۇچۇن ئالاھىدە تۆھپە قوشقان تالىپلىرىدىن بىرگە مەلۇم بولغانلىرى تۆۋەندىكىچە:

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ ئوغلى ئابدۇلھەكىم دامۇللام، ئەنەس ئالىم (مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ دەرس ياردەمچىسى)، ئابدۇلئەزىز

خەلپەت هاجىم، مۇھەممەد ئەلى خەلپىتىم قارىقاش، روزىمۇھەممەت قارىم، غوجى ئابدۇللاھ ئاخۇن قارىم (ھالالباغ)، مۇھەممەد تۇرسۇن ئاخۇنۇم (سۇپسۇي)، ئىدرىسخان (قاغىلىق)، ئابدۇللاھ قارىھاجىم (لاسكۇي)، تۇنىساخان دامۇللام، ئابدۇقەييۇم قارىم (لاسكۇي)، ئابدۇقەييۇم ھاجىم، ئابدۇخالىق ھاجىم، تۇرسۇنباقى قارىم، ئابدۇجىلىل قارىم، ھارۇنخان (يورۇڭقاش)، ئۆمەر دامۇللام (مەكىت)، ئابدۇقادىر ھاجىم (قارىقاش)، روزىمۇھەممەد ئاخۇن قارىم، ئابدۇخەبەر قارىم (سوچاڭ)، ئابدۇخەبەر ئاخۇن قارىم، جۇمەنىياز ئاخۇن قارىم، ئەكرەم ئاخۇن، مۇھەممەد ھاشىم ئاخۇن، جۇمەنىياز ئاخۇن، ئابدۇخالىق چاركەش، ئابدۇجىلىل ھاجىم، ئابدۇقادىر ئاخۇن، غوجى ئابدۇللاھ ئاخۇن، ئىلى ئاخۇن، ئابلەت ئاخۇن لاڭرۇ، ئەخمەت ئاخۇن، ئابدۇسۇپۇر قارىم، غوجى ئابلاخۇن لاڭرۇ، نۇرمەمەت قارىھاجىم، ئىلى ئاخۇن (خاپان)، مۇھەممەد تۇرسۇن دامۇللاھاجىم، ئابجىللاھاجىم، ھېبىبۇللاھ ھاجىم ئايدىڭكۆل، ئابدۇللاھ ھاجىم ئاچچۇي، تۇردىمۇھەممەت قارىم، ئوبۇلھەسەن دامۇللام، ئابدۇخىلىل دامۇللام، مۇھەممەد ئابدۇللاھ ھاجىم، تۇردىمۇھەممەد خەلپىتىم، ئەھمەد دامۇللام، مەتتوختى دامۇللام، نۇرمۇھەممەد قارىھاجىم، ھامىد مەخسۇم، ئابدۇللاھ قارىھاجىم (گوجان)، ئەخمەتتوختى قارىھاجىم، ئابدۇخىلىل قارىم، ئابدۇلھەپىز ھاجىم قارىقاش، مۇھەممەد

ئابدۇللاھ قارىم گۇما، ئىمامنىياز ھاجىم، قەمبەر قارىم، غۇلام قارىم، غۇلام قادىر قارىم، ئابدۇررەئۇف ھاجىم، ئىسلامنىياز ئاخۇن، مۇھەممەتتۇرسۇن قارىم، ئابدىمىجىد قارىم، ئەخمەتتوختى ئاخۇن، ئابدۇرىشىت ھاجىم، ئابدۇخەبىر ئاخۇن قارىم، ئابلەت ئاخۇن قارىم، مۇھەممەدنىياز ئاخۇنۇم، ئابدۇلھەمىد ئاخۇنۇم، مۇھەممەد تۇردى ئاخۇنۇم، ئىمىن دامۇللام، سەدۇن ئاخۇن قارىم قاتارلىقلار...

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم ئۇچىرىغان ئەزىيەتلەر

ھەقىقەت بىلەن باتىل ئارىسىدىكى كۆرەش ئەلمىساقتىن بېرى داۋاملىشىپ كەلگەن بولۇپ، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ يەنە قىيامەتكە قەدەر داۋاملىشىشى مۇقەررەر. پۈتۈن پەيغەمبەرلەر، جۈملىدىن، پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامۇ كاپىرلارنىڭ نۇرغۇنلىغان ئەزىيەت ۋە قىيىن - قىستاقلىرىغا ئۇچرىغان. ئەنە شۇ پەيغەمبەرلەرنىڭ ۋارىسلىرى بولمىش ھەقىقەتپەرۋەر ئۆلىمالارمۇ ھەر زامان شۇنداق قىيىنچىلىقلارغا ئۇچراپ تۇرىدۇ. ھەق ئۈچۈن ياشىغان ۋە ھەق يولىدا ئۆلۈشنى غايىسى قىلغان جاسارەتلىك ئالىم مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىممۇ ئەنە شۇنداق قىيىنچىلىققا باش ئەگمىگەن، قەيسەر، ھەقىقەتپەرۋەر

ئۆلىمالىرىمىزدىن بىرى ئىدى.

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم 26 ياشقا كىرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە نامەلۇم بىر ئۇيغۇر يازغۇچىنىڭ ۋەتەن مۇستەقىللىقى ھەققىدە يازغان بىر كىتابىنى ئوقۇپ، ئىنتايىن ياقتۇرۇپ قالىدۇ. ئەينى چاغلاردا شەرقىي تۈركىستاندا ھازىرقىدەك خەت بېسىش ياكى كۆپەيتىش ماشىنىسى بولمىغاچقا، بۇ كىتابنى ئۆز قولى بىلەن كۆچۈرۈپ ئىنتايىن پۈختا بىر شەكىلدە تامنىڭ ئارىسىغا يوشۇرۇپ قويىدۇ. ئۇزاق ئۆتمەي مەزكۇر كىتابنى ئوقۇغان ياكى كۆچۈرۈپ ساقلىغان ئىشلار پاش بولۇپ قېلىپ، ئۆلىمالار ۋە تالىپلاردىن بولۇپ، 50 نەپەردىن كۆپ كىشى قولغا ئېلىنىدۇ ۋە ھەممىسى ئايرىم - ئايرىم ھالدا، بەش يىلدىن يىگىرمە يىلغا قەدەر قاماق جازاسى بېرىلىپ، تۈرمىگە تاشلىنىدۇ . مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمۇ شۇ قاتاردا بەش يىللىق قولغا ئېلىنىدۇ.

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم تۈرمىگە كىرگەندىن كېيىن، بىرقانچە ئايغىچە ئىنتايىن ئېغىر، جاپالىق ئىشقا سېلىنىدۇ. تۈرمىنىڭ كەڭ كۆلەملىك تېرىلغۇ يەرلىرى بار بولۇپ، مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم بىلەن بىرگە ئابدۇللاھ روزى داموللاھاجىم، ئابدۇلئەھەد مەخسۇم ھاجىم قاتارلىق ئۆلىمالارمۇ بار ئىدى. ئۇلار كالا -

قويلارنىڭ قىغلىرى قاچىلانغان ئېغىر خالتىلارنى يۆدۈپ ئېتىزلىققا توشۇيتتى. تۇرمىنىڭ يەنە خىش خۇمدىنى بولۇپ، تۇرمە بىلەن ئارىلىقى تەخمىنەن سەككىز كىلومېتىر كېلەتتى. مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم باشقا تۇرمىداشلىرى بىلەن بىرگە ھەر كۈنى ئەتىگەندە خۇمدانغا يالاپ ئېلىپ بېرىلاتتى. خۇمدان ئىچى چىداپ تۇرغۇسىز دەرىجىدە قىزىق بولسىمۇ، ئىشلىمەي ئامال يوق ئىدى. ھەر كۈنى تاڭ سەھەردىن باشلاپ كەچكىچە خۇمداندا ناھايىتى جاپالىق ئىشلەپ، كەچتە يەنە كامېرغا پىيادە قايتىپ كەلگەچكە، پۇتلىرى بەزىدە قاپىرىپ، بەزىدە تېشىلىپ، قاناپ، يىرىڭ - زەرداپلار ئېقىپ كېتەتتى.

تۇرمىدە ئىنسانىنىڭ ھېچبىر قىممىتى بولمايتتى، تۇرمىدىكىلەر ئېغىزدىن چىققۇسىز تىل - ھاقارەتلەرگە ئۇچرايتتى، كەلسە - كەلمەس تاياق يەيتتى، ئېغىر ئەمگەكلەرگە سېلىناتتى. مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم شۇنداقتىمۇ ئاللاھنىڭ رەھمىتىدىن ئۈمىدسىزلەنمىدى، تىلى زىكىردىن توختاپ قالمىدى. ئۇزۇن ئۆتمەي، كېرىيە تۇرمىسىگە يۆتكىۋېتىلدى. بۇ تۇرمىدە جىنايەتچىلەر قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا سېلىناتتى. مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم زېرەكلىكى ۋە ئەقىل - پاراسىتى بىلەن بۇ يەردە، قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا قۇرۇلۇش تېخنىكىلىرىنى ئۆگىنىۋېلىپ، تامچىلىق قىلدى،

خەرىتە سىزىشنى ئۆگەنىدى. شۇنىڭ بىلەن بارا - بارا تۈرمىدىكى ئىناۋەتسىز كۆتۈرۈلدى. شۇنداق قىلىپ، دامولالاھاجىم 1963 - يىلى بەش يىللىق تۈرمە ھاياتىنى تاماملىغاندىن كېيىن، قويۇپ بېرىلدى.

مۇھەممەد قۇربان دامولالاھاجىم نۇرلۇق مەسچىتتە خاتىپلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن مەزگىللەردە باشقا ئىمام - خاتىپلارغا ئوخشاشلا، خىتاي ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن ئورۇنلاشتۇرۇلغان ھەپتىدە بىر قېتىملىق سىياسىي كېڭەش يىغىنلىرىغا قاتنىشىشقا مەجبۇر بولاتتى. لېكىن، ئۇ ئامالىنىڭ بارىچە مەزكۇر يىغىنلارغا قاتنىشىشتىن ئۆزىنى قاچۇراتتى، ھەرخىل باھانىلەرنى ئىزدەيتتى، بارغان تەقدىردىمۇ، كېچىكىپ باراتتى ياكى ئۇخلىۋالاتتى، بەزىدە ئەدەپسىز باشلىقلار تەرىپىدىن ئىزا - ئاھانەتلەرگە ئۇچرايتتى.

مۇھەممەد قۇربان دامولالاھاجىم ئۇنىڭدىن باشقا يەنە خوتەن شەھەر ۋە يېزىلىرىدىكى بىر قىسىم مۇتەئەسسىپ ئەھلى ئىلىملەر ۋە سوپىلارنىڭ، شۇنداقلا خىتاينىڭ ھىيلە - مىكرىنى چۈشەنمەي، قاپقانغا چۈشكەن، ئىسلام دىنىنىڭ سىياسىي قىسمىدىن خەۋىرى يوق، خۇراپاتلارغا چۆكۈپ كەتكەن بىر قىسىم موللىلار تەرىپىدىنمۇ پات - پات ئازارلىنىپ تۇراتتى. ئۇلار كىشىلەرنى دامولالامنىڭ يېنىدىن تەزدۇرۇش ئۈچۈن بەزى تۆھمەتلەرنى قىلاتتى.

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجمنىڭ بەزى تالىپلىرنىڭ دېيىشىچە، بىر كۈنى نۇرلۇق مەسچىتىگە ئىككى ئادەم كىرگەن. ئۇلار مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجمنىڭ چىرايلىق نەسىھەتلىرى ۋە دەرسلىرىنى تىڭشىغاندىن كېيىن، داموللاھاجىم بىلەن كۆرۈشۈپ مۇنداق دېگەن: بىز پالانى ئۇستازنىڭ تالىپلىرى بولىمىز. ئۇستازىمىزدىن يامان گېپىڭزنى كۆپ ئاڭلىغان ئىدۇق. ئاڭلىشىمىزچە، سىز پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى ھۆرمەتلىمەيدىكەنسىز، تىللايدىكەنسىز، شاپائەت قىلالمايدۇ دەيدىكەنسىز. شۇڭا، بىز سىزنى ئەدەپلەپ قويۇش ئۈچۈن يېنىمىزغا تاش ئېلىپ كەلگەن ئىدۇق. لېكىن، بىز سۆزلىرىڭىزنى ئاڭلاپ، ئۇنداق ئادەم ئەمەسلىكىڭىزنى بىلدۇق، شۇڭا بىزنى كەچۈرۈڭەتكەن بولسىڭىز، دەپ مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمدىن ئەپۇ سوراشقان. مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىممۇ ئۇلارنى كەچۈرۈڭەتكەنلىكىنى ئېيتىپ: «مەن سىلەر بىلەن تونۇشقانلىقىمدىن ھەمدە سىلەرنىڭ ھەقىقەتنى چۈشەنگەنلىكىڭلاردىن بەكمۇ خۇشالمەن» دېگەن.

ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، بەزى مەسچىتنىڭ ئىمامىلىرى مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجمغا ئەقىلگە سىغمايدىغان بوھتانلارنى توقۇيدىكەنتۇق، ھەتتا باشقىلارنى قۇترىتىپ: «ئەگەر مۇھەممەد قۇربانىنىڭ ئەگەشكۈچىلىرىدىن بىرنى ئۆلتۈرسەڭلار، ئون كاپىر

ئۆلتۈرگەننىڭ ساۋابى بولىدۇ، چۈنكى بۇلارنىڭ زىيىنى كاپىرنىڭ زىيىنىدىنمۇ ئېغىر» دەيدىكەنتۇق.

بەزىلەرنىڭ ئۇنىڭغا بولغان ئۆچمەنلىكى شۇ دەرىجىدە قاتتىق ئىدىكى، ھەتتا بىر قېتىم مۇنداق دېگەن ئىكەن: «ناۋادا نۇرلۇق مەسچىت بار كوچىدىن خىزىر چىقىپ، ئالدىمغا كېلىپ سالام قىلسىمۇ، سالامنى ئىلمىك ئالمايمەن».

لېكىن، بۇنداق ئۆسەك سۆزلەر ۋە ئۆچمەنلىكلەر بىر قىسىم كىشىلەرنى ئويغا سالماي قالمايتتى. بۇنداق ئۆسەك سۆزلەرنى ئاڭلىغان بەزى كىشىلەر نۇرلۇق مەسچىتىگە كېلىپ، جۇمە نامازلىرىدا ياكى باشقا نامازلاردا دامۇللاھاجىمنىڭ تەبلىغ ۋە نەسىھەتلىرىنى بىۋاسىتە ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئەقىدىسىنىڭ ساغلام، قۇرئان - ھەدىسكە ئىنتايىن ھۆرمەتى بار، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغىمۇ چەكسىز مۇھەببىتى بار، پەزىلەتلىك بىر ئالىم ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ئۇنىڭ ئىخلاسمەن كىشىلىرىدىن بولۇپ قالاتتى.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم قانداق قىلىپ ئېقىم يارىتالىغان؟

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم ئىسلاھات ۋە تەرەققىپەرۋەرلىك روھىغا ئىگە، ئۇقۇمۇشلۇق، ئاڭ -

ساپالىق ئالىم ئىدى. ئۇ ھەرگىز «سۈنىڭ ئېقىشىغا، تۈكىنىڭ يېتىشىغا» قاراپ ئىش كۆرمەتتى. ئوتتۇز يىللىق كوممۇنىست ئاساراتى سەۋەبلىك جاھالەت پاتقىقىدا ئىڭراپ ياتقان، بىدئەت ۋە خۇراپات، ھەتتا بىر قىسىم شېرىك، كۇپرى ئەمەللەرنىڭ ئىسكەنجىسىدە ھىدايەت نۇرى بىلەن ئۇچرىشالمىغان، قۇرئان - ھەدىسنىڭ نۇرلۇق يۈزىنى كۆرەلمەي، توغرا يولىنى يوقىتىپ قويغان نۇرغۇن خەلقنى ئويغىتىش ۋە ئىسلاھ قىلىش ئۈنىڭ بىردىنبىر نىشانى ئىدى. شۇڭا، ئۇ، بۇ ھەقتە كېچە - كۈندۈز باش قاتۇراتتى، ئۆلىما دوست - يارەنلىرى بىلەن مۇڭدىشاتتى، سىردىشاتتى، تۇرلۇك پىلانلارنى تۈزۈشەتتى. مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ ئىسلاھات ھەرىكىتىنى نەتىجىگە ئېرىشتۇرگەن ئاساسىي ئامىللارنى تۆۋەندىكىلەرگە يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ:

1. مۇستەھكەم ھەم قايىل قىلارلىق ئۇل - ئاساسقا ئىگە ئەقىدىگە، يەنى ئەھلى سۈننەت ۋەلجامائە ئەقىدىسىگە چىڭ ئېسىلىش ۋە شۇ بويىچە دەرس ئۆگىتىش، تالىپ تەربىيەلەش، دەۋەت قىلىش؛

2. ئەقىدە ۋە غايە ئورتاقلىقىغا ئىگە بىر تۈركۈم ئۆلىمالار بىلەن زەنجىرسىمان ھەمكارلىق ئورنىتىش، ئوخشاش ئەقىدە ۋە ئىسلاھات روھىغا ئىگە تالىپلارنى تەربىيەلەش ۋە ئۆزئارا تالىپ ئالماشتۇرۇش، بىر

- بىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى ئېتىراپ قىلىپ، كەمچىلىكلىرىنى تولۇقلاش؛

3. ھەق يولىدا مال - دۇنياسىنى، ئائىلىسىنى، ھاياتىنى تەقدىم قىلىش، تۇرمىلەرگە تاشلانسىمۇ نىشانىدىن ۋاز كەچمەسلىك؛

4. دىن بىلەن بىرگە دۇنيالىق ئىشلارغا ۋە دىنىي ئىلىملەر بىلەن بىرگە پەننىي ئىلىملەرگىمۇ ئەھمىيەت بېرىش؛

5. تەرەققىيپەرۋەرلىك روھىغا ئىگە بولۇش، يەنى خەلقنى تەرەققىياتلارغا چاقىرماستىن، باي بولۇشقا ۋە پايدىلىق يېڭى تەرەققىياتلارغا ئۇندەش؛

6. كىشىلەرنى بەدەن تازلىقى، كىيىم - كېچەك تازلىقى، ئۆي ۋە ھويلا - ئارام تازلىقى، يول ۋە ئاممىۋى سورۇن تازلىقى قاتارلىقلارغا رىغبەتلەندۈرۈش ھەمدە ئۆزى باشلامچىلىق قىلىش؛

7. ياشلار ئىسلاھاتىغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈش؛

8. جامائەتلەرنىڭ، بولۇپمۇ تالىپلارنىڭ ۋە مۇدەررىسلەرنىڭ تۈرمۈشىغا يېقىندىن كۆڭۈل بۆلۈش، ئىقتىسادي قىينىچىلىقلىرىنى ھەل قىلىش، بويىتاقلارنى ئۆيلەپ قويۇش، كىشىلەرنىڭ دەردىنى ئۆزىنىڭ دەردى دەپ بىلىش؛

9. زىيالىيلار ۋە ئوقۇتقۇچىلار بىلەن قويۇق مۇناسىۋەت ئورنىتىش ۋە ئۇلارنى بۇ يولنىڭ كاپالەتلىرىغا ئايلاندۇرۇش؛

10. ئاشقۇن سوپىزملىق ۋە بىدئەت - خۇراپاتلاردىن ئۆزاق تۇرۇش، كىشىلەرنى ئىبادەت، ئەقىدە ۋە پىكىردە ئىسلامنىڭ دەسلەپكى دەۋرىگە قايتىشقا چاقىرىش.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ ئائىلە ئەزالىرى

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم نىساخان ئىسمىلىك، پاك، ئېسىل نەسەبلىك بىر ئائىلىنىڭ قىزىغا ئۆيلەنگەن ئىدى. نىساخان ئانىمىز ئىنتايىن ئەخلاقلىق، مۇلايىم، ۋاپادار ئايال بولۇپ، مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ خىزمىتىنى خۇشاللىق بىلەن قىلاتتى، ۋايسىمايتتى، ئەمرىدىن چىقمايتتى، بىر ئۆلىمانىڭ خىزمىتىدە بولغانلىقىدىن خۇشاللىق ھېس قىلاتتى.

نىساخان ئانىمىز مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمغا بەش ئوغۇل، ئىككى قىز پەرزەنت تۇغۇپ بەرگەن بولۇپ، ئۇلار: ئابدۇلھەكىم، ئابدۇلھەمىد، ئابدۇلئەھەد، ئابدۇسەمەد، ئابدۇسالام، ھەببە ۋە مەھبۇبە قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ ئائىلىسىگە يەتكەن ئەزىيەتلەر

1. ئابدۇلھەكىم داموللامغا يەتكەن ئەزىيەتلەر

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ جەمئىي يەتتە بالىسى بار بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىن كۆزگە كۆرۈنگەن ۋە ياخشى ئوقۇپ ئالىم بولغىنى ئابدۇلھەكىم داموللام ئىدى. ئۇ دادىسى مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم، ئابدۇلئەھەدخان مەخسۇم ھاجىم، مۇھەممەد زاكىر خەلپىتىم، ئابدۇللاھ روزى داموللاھاجىم قاتارلىق مۇدەررىسلەردە ئىلىم تەھسىل قىلىپ يېتىشكەن. ئابدۇلھەكىم داموللام تىلى راۋان، ناتىق، ماھىر دەۋەتچى ئىدى. ئۇ دادىسى مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم ۋاپات بولغاندىن كېيىن، نۇرلۇق مەسچىتتە ئۇنىڭ ئورنىغا خاتىپ بولۇپ، بۇ خىزمەتنى ئۇچ يىل داۋاملاشتۇرغان. قىسقىغىنا ۋاقىت ئىچىدە ئۇنىڭ تەسىرلىك نۇتۇقلىرىدىن ۋە پاساھەتلىك نەسىھەتلىرىدىن نۇرغۇنلىغان كىشىلەر مەنپەئەتلەنگەن. مەسچىت يەنە مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم ھايات ۋاقتىدىكىدەك جامائەتلەر بىلەن ئاۋات بولغان. ئابدۇلھەكىم داموللام

جامائەتلەرگە ئىمان بىلەن كۆپرىنى، سۈننەت بىلەن بىدئەتنى، دوست بىلەن دۈشمەننى، ھەق بىلەن ناھەقنى بىلدۇرگەن.

ئادەتتە جۈمە كۈنلىرى مەسچىتنىڭ ئىچىدىن سىرت، ھويلىسى ھەتتا يوللارمۇ جامائەت بىلەن، بولۇپمۇ ياشلار بىلەن لىق تولۇپ كېتىدىغان بولۇپ، بۇنداق ھەيۋەتلىك كۆرۈنۈشتىن خىتاي ھۆكۈمىتى قاتتىق بىئارام بولۇشقا باشلىغان. ئابدۇلھەكىم دامواللامنىڭ يېقىن دوستلىرى ئۇنىڭغا كۆيۈنۈپ، تەبلىغ قىلغاندا گەپ - سۆزگە دىققەت قىلىشنى، ۋاقتىنچە نازۇك تېمىلاردا سۆزلىمەسلىكنى تاپىلىغان بولسىمۇ، دامواللام ھەقنى سۆزلەشتىن يالتىيىپ قالمىغان. بېشىغا قانداق ئېغىر كۈن كېلىشىدىن قەتئىينەزەر ھەقنى سۆزلەيدىغانلىقىنى، ھەق ئۈچۈن ياشاپ، ھەق يولىدا ئۆلۈشكە تەييار ئىكەنلىكىنى، كىشىلەرگە ئاللاھنىڭ دىنىنى نازىل بولغان پېتى بىلدۇرۇشى كېرەكلىكىنى ئېيتىپ يولىنى داۋاملاشتۇرغان. دەرۋەقە، 1999 - يىلىغا كەلگەندە قولغا ئېلىنىپ، 15 يىللىق قاماققا ھۆكۈم قىلىنغان. تۇرمىدە نۇرغۇنلىغان قېينىچىلىقلارغا ئۇچرىغان بولسىمۇ، ئەقىدىسىدىن ۋاز كەچمىگەن. تۇرمىدە تاھارەت ئېلىش، ناماز ئوقۇش ۋە قۇرئان ئوقۇش قاتارلىق دىنىي ئىبادەتلەر چەكلەنگەن بولسىمۇ، مەزكۇر ئىبادەتلەرنى تاقىتىنىڭ يېتىشىچە بەجا كەلتۈرۈشكە

تىرىشىپ، ئاللاھ بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى ئۈزۈپ قويمىغان. دەۋەت قىلىپ كامىراشلىرىنىڭ توغرا يول تېپىشىغا ۋەسىلە بولغان. نەتىجىدە ئۇ تۇرمىنىمۇ دەۋەت مەيدانىغا ئايلاندۇرۇۋالغان.

بىر كۈنى گۈندىپايلار ئۇنىڭ نامىز ئوقۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قېلىپ، ئۇنى كەڭلىكى 60 سانتىمېتىر، ئۇزۇنلۇقى بىر مېتىر، ئېگىزلىكى بىر يېرىم مېتىر كېلىدىغان يالغۇز كىشىلىك كامېرغا سولاپ قويغان. كۆپىنچە ئەھۋالدا، بۇنداق كامېرغا سولانغانلارنىڭ پىسخىكىسىدىن چاتاق چىقىپ، سارالىق بولۇپ قالىدىكەن ياكى تامغا ئۇسۇپ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالىدىكەن. لېكىن، ئابدۇلھەكىم دامولىلام بۇ ئالتە ئاي ئىچىدە ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولۇپ، قۇرئان كەرىمنى تىلاۋەت قىلىش بىلەن ئۆتكۈزگەن، تىلى زىكىردىن توختىمىغان، نامىز ئوقۇغان، ئاللاھ بىلەن سىرداشقان. قىسقىسى، پىسخىكىسىنى ئەنە شۇنداق پايدىلىق ئۇسۇللار بىلەن تەڭشەپ تۇرغان.

ئابدۇلھەكىم دامولىلام ئۆزىنى يوقلاپ كەلگەن ئۇرۇق - تۇغقان ۋە دوست - يارەنلىرىگە چىرايلىق نەسىھەتلەرنى قىلىپ، نامازغا بەكرەك كۆڭۈل بۆلۈشكە، ئەسلا تاشلىماسلىققا رىغبەتلەندۇرەتتى؛ تۇرمىدە ئۆزىگە ئېغىر كەلگەن ئەڭ چوڭ مۇسىبەتنىڭ نامىز ئوقۇيالماسلىق بولغانلىقىنى، پېشانىسىنى يەرگە

قويۇپ ئاللاھ ئۈچۈن بىر قېتىم سەجدە قىلىشنىڭ نەقەدەر ھۆزۈر ئىكەنلىكىنى ئېيتاتتى. ئۇ 15 يىلنى تۈرمىدە ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، 2014 - يىلى قويۇپ بېرىلگەندە، تۇنجى قېتىم قىلغان ئىشى مەسچىتكە كىرىپ، ئىككى رەكئەت نامىز ئوقۇش بولغان.

ئابدۇلھەكىم دامۇللامنىڭ مۇسىبىتى بۇنىڭ بىلەنلا توختاپ قالمىغان بولۇپ، ئۇنى بۈرۈنقىدىنمۇ ئېغىرراق مۇسىبەت كۈتۈپ تۇرۇۋاتاتتى. شۇنىڭدىن تارتىپ، ئۇنىڭ ئۆيى دائىم نازارەت ئاستىغا ئېلىندى. ھەر كۈنى بىر كادىر كېلىپ، ئۇنىڭ كۈندىلىك قىلغان - ئەتكەن ئىشلىرىنى سۈرۈشتە قىلىپ تۇراتتى ياكى بولمىسا، ساقچىخانىغا چاقىرتتۇرۇپ سوراق قىلىناتتى. ئىزدىگەندە تاپالمايلا قالماسلىق ئۈچۈن، داۋاملىق تېلېفونىنى ئوچۇق تۇتۇشنى تاپىلايتتى. بىر شەھەردىن يەنە بىر شەھەرگە ھەتتا داۋالىنىش ئۈچۈن بولسىمۇ بارالمايتتى. ئۇنىڭ ھاياتى ناھايىتى ئېغىر چەكلىمىگە ئۇچرىدى. ھۆكۈمەت بۇنىڭلىق بىلەنلا قالماي، 2017 - يىلى ئۇنى ئىككىنچى قېتىم قايتىدىن قولغا ئالدى. 2019 - يىلى ئائىلىسىدىكىلەر ئىنتايىن پەرىشان ھالدا ئۇنىڭ ۋاپات بولغانلىق خەۋىرىنى تاپشۇرۇۋالدى.

2. مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ باشقا پەرزەنتلىرى ۋە نەۋرىلىرىگە يەتكەن ئەزىيەتلەر

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ ئىككىنچى ئوغلى ئابدۇلھەمىد ناھايىتى ياخشى، دىن - دىيانەتلىك، ۋاپادار، تەقۋادار چوڭ بولغان ئىدى. تىجارەت ئىشلىرىدا دادىسىغا يارەملىشەتتى. دادىسى ۋاپات بولغاندىن كېيىن قېرىنداشلىرىغا ھەم دادا، ھەم ئاكا بولۇپ ھاياتىنى داۋاملاشتۇرغان ئىدى. 2001 - يىلىغا كەلگەندە، ئۇ ھەجگە بارغان ۋە ھەج سەپىرىدىن قايتقاندىن كېيىنلا، سوتقا تارتىلماستىن ئالتە ئاي تۇرمىگە قامالغان ۋە تۇرلۈك قىيىن - قىستاقلارغا ئۇچىغان. ئۇنىڭ پەقەت «دادىسىنىڭ ئوغلى» بولۇشتىن باشقا بىر جىنايىتى يوق ئىدى. ئۇ تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن، خالىغانچە باشقا شەھەرلەرگە بېرىشى چەكلەنگەن. پات - پات ساقچىخانىغا بېرىپ، قىلغان - ئەتكەن ئىشلىرىنى مەلۇم قىلىشى تەلەپ قىلىنغان. 2018 - يىلىغا كەلگەندە، ئابدۇلھەمىد ھاجىم ئابدۇللاھ، ئابدۇلئەھەد، ئابدۇسەمەد، ئابدۇسالام قاتارلىق تۆت ئوغۇل بىر تۇغقىنى ۋە سىڭلىسى ھەببە قاتارلىقلار بىلەن بىرگە لاگېرغا سولانغان.

ئۇلاردىن باشقا يەنە مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ نەۋرىلىرىدىن شەرپىدىن، قەمەرىددىن قاتارلىقلارمۇ تۇرمىگە تاشلاندى. شەرپىدىن ئابدۇلھەكىم دامۇللامنىڭ ئوغلى بولۇپ، ئۇ دادىسى تۇرمىگە تاشلانغان كۈنى تۇغۇلغان. ئۇ

دادىسىنىڭ قۇچىقىدا تۇرمىگە بارغان بىرقانچە قېتىملىق زىيارەتتىلا كۆرەلىگەن ئىدى. 2014 - يىلى دادىسى تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن، پەقەت بىر يىلنىلا دادىسى بىلەن بىرگە ئۆتكۈزەلەيدۇ. چۈنكى، بۇ چاغدا شەرقىي تۈركىستاندىكى سىياسىي ۋەزىيەت مۇرەككەپلىشىپ، ئوقۇ - ئوقۇتۇش ۋە تەلىم - تەربىيە خىزمىتى مۇمكىن بولمايدىغان دەرىجىگە يەتكەن بولۇپ، دادىسى ئۇنى مىسىرغا ئوقۇشقا ئەۋەتمىدۇ. لېكىن، خىتاي ھۆكۈمىتى ئانىسىغا تەھدىت سېلىپ، ناۋادا ئوغلى مىسىردىن قايتىپ كەلمىسە، ئۇنى تۇرمىگە تاشلايدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ۋاپادار ئوغۇل ئانىسىنى دەپ مىسىردىن قايتىپ كېلىدۇ ۋە ئۇرۇمچى ئايرودۇرۇمىدىلا قولغا ئېلىنىدۇ. شۇ ۋاقىتتا ئۇ ئەمدىلا 17 ياشقا كىرگەن ئىدى. ھازىر ھاياتمۇ ياكى ئۆلۈپ كەتتىمۇ، ئۇ توغرۇلۇق ھېچقانداق مەلۇمات يوق.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ قىزى ھەببىنىڭ ئوغلى قەمەرىدىنگە كەلسەك، ئۇمۇ ئىلىم تەھسىل قىلىش ئۈچۈن مىسىرغا بارغان، لېكىن بىرقانچە ئايدىن كېيىن قايتىشقا مەجبۇر بولۇپ، قايتقان ھامانلا تۇرمىگە تاشلىنىپ، 10 يىللىق ئۆڭ كېسىلگەن. شۇ چاغدا ئۇ ئەمدىلا 16 ياشقا كىرگەن ئىدى.

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ ئائىلىسى ھازىرمۇ مۇسىبەت ۋە خاپىلىقلاردىن قۇتۇلغىنى يوق. 1999 - يىلى ئۇلارنىڭ پۈتۈن مال - مۈلۈكلىرى ھۆكۈمەت تەرىپىدىن مۇسادىرە قىلىنغان. 2017 - يىلىغا كەلگەندە پۈتۈن ئۆيلىرى ھەمدە مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم نۇرغۇن ئەجىر سىڭدۈرۈپ بىنا قىلغان نۇرلۇق مەسچىتىمۇ يىقىپ تاشلاندى.

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ ۋاپاتى

1990 - يىللارغا كەلگەندە مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ سالامەتلىكى تازا ياخشى بولماي قالدى. شۇنداقتىمۇ، قۇرۇلۇش ئىدارىسىدىكى ئىشىنى ۋە ئەتىگەن - ئاخشاملىرى كىتاب كۆرۈشنى بىر كۈنمۇ توختاتمىدى. مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم يەنە 1994 - يىلى ئايالى بىلەن ھەجگە كېلىپ، ھەجدىن كېيىنلا ئالدىراش قايتىپ كەتتى. سالامەتلىكى كۈندىن - كۈنگە ناچارلىشىپ، 1995 - يىلى 11 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا خوتەن ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىدا داۋالىنىشقا ئېلىپ بېرىلدى، لېكىن 15 كۈن داۋالانغان بولسىمۇ، كېسىلى كۈندىن - كۈنگە ئېغىرلىشىپ كەتتى (زەھەرلىك ئوكۇل سېلىۋېتىلگەن دېگەن گەپلەرمۇ بار). شۇ يىلى 12 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئۇرۇمچىگە ئېلىپ كېلىنىپ،

2 - دوختۇرخانىدا داۋالاندى. ئەمما، كېسىلى بارا - بارا يامانلىشىپ، شۇ يىلى 12 - ئاينىڭ 25 - كۈنى چۈشتىن كېيىن بۇ دۇنيا بىلەن خوشلىشىپ، ئاخىرەت ئالمىگە سەپەر قىلدى ھەمدە خوتەنگە قايتۇرۇپ كېلىندى. دوست - بۇرادەرلىرى كېرىيە ۋە چىرا ناھىيەسىگە قەدەر ئالدىغا باردى. يىراققا بارالمىسمۇ، لوپ ۋە يورۇڭقاشقىچە بارغانلارمۇ بەك كۆپ ئىدى. شۇڭا، بىرەر ئىش چىقىپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەن خىتاي ھۆكۈمىتى ھەر كىلومېتىردا بىر قوراللىق ساقچى قويدى. ئۇنىڭ نامىزىنى يېقىن دوستى ئابدۇللاھ روزى دامۇللاھاجىم خوتەن چوڭ جامىدە ئوقۇدى. قەبىرە قارىم يېزىپ تەييارلىغان مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ تەرجىمھالىنى ۋە بىر پارچە مەرسىيەنى ئوغلى ئابدۇلھەكىم دامۇللام ئوقۇپ، جامائەتكە ئاڭلاتتى. جىنازا نامىزىغا خوتەن ۋە قاراقاشنىڭ ھەرقايسى يەرلىردىن، ھەتتا قوشنا ناھىيەلەردىن كەلگەن نۇرغۇنلىغان داڭلىق ئۆلىمالار، مۇدەررىسلەر ۋە تالىپلاردىن باشقا يەنە ئون مىڭلىغان جامائەت قاتناشتى. نامازدىن كېيىن ئۇنىڭ جىنازىسى بىر - ئىككى كىلومېتىرغا سوزۇلغان ھەيۋەتلىك جامائەت بىلەن قولدىن - قولغا يۆتكىلىپ، تەيۋەزىم قەبرىستانلىقىدا ئابدۇلھەمىد يۈسۈپ دامۇللاھاجىم، شەمسىدىن قارىھاجىم ۋە قابىل قارىھاجىم قاتارلىق دوستلىرىنىڭ يېنىغا دەپنە قىلىندى.

ئاتاقلىق دىنىي ئالىم، جامائەت يېتەكچىسى مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ ۋاپات كۈنى پۈتۈن مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ئىنتايىن قايغۇلۇق، مۇسىبەتلىك بىر كۈن بولدى. ھاياتىنى ئىلىم - مەرپىەتكە بېغىشلىغان، نۇرغۇنلىغان تالىپلارنىڭ ئېغىزىغا ئىلىم سالغان، مەشھۇر «خانلىق مەدرىسەسى»نىڭ تەۋەررۈكلىرىدىن بىرى بولغان بۇ ئالىمنىڭ ۋاپاتىغا چوڭ - كىچىك، ئەر - ئايال ھەممەيلەن قايغۇغا چۆمدى.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ بەزى شېئىرلىرى

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ چوڭ تالىپلىرىدىن ئىستانبۇلدا ياشاۋاتقان ئەنەس ئالىمنىڭ ئېيتىشىچە، دامۇللاھاجىم تىلغا باي، سۆزمەن، ناتىق ئالىم ئىدى. شېئىر يازالايتتى، ئەينى زامانىدا ئۇ بىر تۈركۈم ئەرەبچە، ئۇيغۇرچە، پارسچە شېئىرلارنى يازغان ۋە ئۇنى تالىپلىرىغا ئوقۇپ بەرگەن بولۇپ، ئەنەس ئالىم مەزكۇر شېئىرلارنى بىر دەپتەرگە يېزىۋالغان ئىكەن. لېكىن، ئۇنىڭغا 1997 - يىلى تۈتۈش بۈيرۇقى چىقىرىلغاندىن كېيىن، چەتئەلگە قېچىپ چىقىش ئالدىدا مەزكۇر دەپتەرنى بىر دوستىغا ئامانەت قويغان بولۇپ، بۇگۈنگە قەدەر ئۇ ھەقتە ھېچقانداق مەلۇماتقا ئىگە بولالمىغان.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ ئۇنگە ئېلىنغان تەپسىر دەرسلىرى

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ نۇرلۇق مەسچىتىدە قۇرئان كەرىمنى باشتىن - ئاخىر تەپسىر قىلىپ سۆزلىگەن دەرسلىرىنى ھەم ۋەز - نەسىھەتلىرىنى ئۇنىڭ ئىخلاسمەن، پىداكار، ھەقسۆيەر بۇرادەرلىرىدىن مۇھەممەد ئەمىن ئاخۇن ئىسمىلىك بىر كىشى ئۇنئالغۇغا ئېلىپ، كۆپەيتىپ، كېڭ خەلق ئاممىسىغا تارقاتقان. شۇنىڭ بىلەن ھەرقايسى شەھەر - يېزىلاردىكى ئاللاھنىڭ كالامىنىڭ مەزمۇنىنى بىلىشكە تەشنا كىشىلەر مەزكۇر ئۇنئالغۇ لېنتىلىرىنى تىڭشاپ، پايدىلىنىپ كەلگەن. بۇ لېنتىلار ھېلىھەم چەتئەلدىكى بەزى كىشىلەرنىڭ قولىدا ساقلانماقتا ۋە يېزىقتا ئايلاندۇرۇلۇپ، پىششىقلاپ ئىشلەنگەندىن كېيىن، مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ تەپسىرى سۆپىتىدە كىتاب قىلىنىپ، كېڭ خەلق ئاممىسىغا تەقدىم قىلىنىشنى كۈتۈپ تۇرماقتا. جانابى ئاللاھ بۇ مۇبارەك ئەسەرنى

خەلقىمىز بىلەن يۈز كۆرۈشتۈرۈشكە ھىممەت كەمەرىنى باغلىغان ئىلىم ئىگىلىرىنى چىقىرىپ بەرگەي؛ ساخاۋەتچى بايلىرىمىزنى بۇ خىزمەت ئۈچۈن ئىقتىساد چىقىرىپ، دىنى ۋە مىللىتى ئۈچۈن ئۆلمەس بىر ئەسەر قالدۇرۇشقا نېسىپ قىلغاي!

ئۆلىمالارنىڭ مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم ھەققىدىكى باھا ۋە مەدھىيەلىرى

داڭلىق مۇدەررىس ئىمىن مەۋلىۋى دامۇللام مۇنداق دېگەن ئىكەن: خوتەندىن كەلگەن تالىپ كۆپ، ئەمما ئۇلاردىن ئەڭ ئىلغار ئوقۇپ، مۇللا بولغىنى ئۇچ. بىرىنچىسى، مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىم؛ ئىككىنچىسى، مۇھەممەد ئىمىن ئاخۇن خەلپىتىم (كېرىيە ناھىيەسىدىن)؛ ئۈچىنچىسى، ئابدۇللاھ روزى دامۇللاھاجىم.

ئىمىن مەۋلىۋى دامۇللام يەنە: «قەشقەردىكى ئىلىمنىڭ ھەممىنى مۇھەممەد قۇربان خوتەنگە ئېلىپ كەتتى، شۇنىڭدا ئوقۇڭلار» دېگەن ئىكەن.

داڭلىق ئىسلاھاتچى، ئوتيۇرەك ئالىم ئابدۇلئەھەدخان مەخسۇم ھاجىم ئۆز خاتىرىسىدە مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجمنى ئەسلەپ مۇنداق يازغان: مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجمنىڭ دەۋەتلىرى

شەرقىي تۈركىستاندىكى، بولۇپمۇ خوتەندىكى ئويغىنىش ھەرىكىتىنىڭ باشلىنىشى بولۇپ، ئۇ كىشىلەرنى ساغلام تەۋھىدكە، قۇرئان ۋە ھەدىسنى چىڭ تۇتۇشقا، شېرىك، گۇناھ - مەئسىيەت ۋە بىدئەتلەرنى تاشلاشقا چاقىرىدۇ. نۇرلۇق مەسچىتنى بۇ ئويغىنىش ھەرىكىتىنىڭ ئوچىقى دېيىشكە بولىدۇ.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ چوڭ تالىپلىرىدىن ئەنەس ئالىم مۇنداق دەيدۇ: مەن ئۈستاز ئابدۇلئەھەدخان مەخسۇم ھاجىمنىڭ مۇنداق دېگەنلىكىنى ئاڭلىغان ئىدىم: مېنىڭ يەنە ئۈچ يىل مۇنتىزىم ئىلىم تەھسىل قىلىش پۈرسىتىم بولسا، مۇھەممەد ئەلى خەلپىتىمنىڭ سەۋىيەسىگە يەتكەن بولاتتىم؛ ئەگەر مۇھەممەد ئەلى خەلپىتىمنىڭ ئۈچ يىل مۇنتىزىم ئىلىم تەھسىل قىلىش پۈرسىتى بولسا، مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمنىڭ سەۋىيەسىگە يەتكەن بولاتتى.

ئابدۇلئەھەدخان مەخسۇم ھاجىم يەنە تالىپلارغا مۇنداق يولىيورۇق بەرگەن: «تەپسىر ئىلمىنى مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمدا ئوقۇڭلار، سۈنى بۇلىقىدىن ئىچكەندەك بولىسىلەر».

ئىشەنچلىك مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ئۈستازلارنىڭ پېشۋاسى، ئەللامە ئابدۇلھەكىم مەخسۇم ھاجىم ھەر قېتىم خوتەنگە كەلسە، مۇھەممەد قۇربان

دامولالاهاجمنىڭ ئۆيىگە چۈشۈپ، ئۇنىڭ بىلەن كېچە - كېچىلەپ مۇڭدىشىدىكەنتۇق، مۇھىم مەسىلىلەر ھەققىدە پاراڭلىشىدىكەنتۇق، ئاكتىپ خىزمەت قىلىۋاتقان باشقا ئۆلىمالارنىمۇ تەكلىپ قىلىپ، ئىلمىي سۆھبەتلەرنى ئۆتكۈزۈپ تۇرىدىكەنتۇق.

مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىم ھەققىدە يېزىلغان مەرسىيەلەر

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنىڭ تالىپلىرىدىن خوتەن ناھىيە خانئېرىق يېزىسىدىن قەمبەر داموللام مۇنۇ مەرسىيەنى يازغان ئىكەن:

مەڭگۈ ئۇنۇتۇلمىدىن رازىمىز

تىترىدى سانسىز يۇرەك، قىلغاچ سەپەر ئۈستازىمىز،
ئاز كېلۇر ئۇستاز دېسەك، بەلكى ئادالەت قازىمىز.

تۆكتى ياش مىليونچە كۆز، پاتتى ئەل - يۇرت قايغۇغا،
ئىگىرىدى سەھرا - شەھەر، ھەر ئۆيدە ماتەم نالىمىز.

تەر تۆكۈپ ياققاچقا ئۇ دىللارغا تەۋھىد شامىنى،
بىر قەدەر يول تاپتى ئەل، ئۆستى يەنە ئوبرازىمىز.

مېھرىبان، كەمتەر ئىدى، شۇنچە پەزىلەت ئۈستىگە،
شۇ سەۋەبتىن بار ئىدى ھەردەم ئىشەنچ، نازىمىز.
قىلسا داۋام قېتىرقىنىپ ئۇ كىتابتىن مەۋئىزە،
بوپ قالاتتى سۆزلىرى ئىش ئۆلچىمى، ئەندازىمىز.

نەدە بولساق ئولتۇرار دىل، جانىمىزنىڭ تۆرىدە،
تونۇلۇپ كەتتى ئۆيى ھەقنى كېڭەيتىش بازىمىز.

ھەيۋىتى يۈكسەك ئىدى، چانمايتتى ھەركىم ئالدىدا،
بىلسەڭ ئەگەر بىزلەر ئۈچۈن بوپ كەلدى ئىلمى غازىمىز.

ياشىدى ھەق دىن ئۈچۈن، بولدى ھەقىقەت ئۈلگىسى،
ئەھلى تەۋھىد، چوڭ - كىچىك مەڭگۈ ئۇنىڭدىن رازىمىز.

ئايرىلىپ قالدى

ئانا يۈرت ئايرىلىپ قالدى پىداكار ئوغلى «قۇربان»دىن،
دىيانەت ھەمدە ئەخلاقىنىڭ ئۈلىنى پۈختا قۇرغاندىن.

ۋاپاتى ئەلگە ئىنتايىن ئېلىپ كەلدى پەرىشانلىق،
مۇسىبەت ھەسرىتى ياڭراپ خوتەندىن، ئاقسۇ، تۇرپاندىن.

پۈتۈن ئەل قايغۇغا چۆمدۈق خۇسۇسەن ئەھلى تەۋھىدلەر،
تۈيۈقسىز ئايرىلىپ قالغاچ ئۈلۈغۋار تاجى ئۇنۋاندىن.

مۇسۇلمان ئەھلىگە قىزغىن بولاتتى كۆرسە ھەر يەردە،
توساتتىن قايغۇرۇپ ئەلنى ھەمىشە كۆيرى - تۇغيانىدىن.

مۇھەببەت - نەپرىتى روشەن ئىدى ھەر ساھەدە، خىزمەتتە،
«كېسەل»گە چارە كۆرگەندە تۆۋەن تۇرمايتتى «لوقمان»دىن.

جاھالەت ئىلكىدە ئىڭراپ يېتىشقان خەلقى ئالەمگە،
ئوزۇقنى قاندۇرۇپ بەردى ھەدىستىن، ھۆكمى قۇرئاندىن.

1995 - يىلى 12 - ئاينىڭ 25 - كۈنى

تۆھپىكار ئالىم مۇھەممەد قۇربان داموللاھاجىمنى ئەسلەپ ...

مۇھەممەد ئەمىن بېشارەت

يىغىلدۇق بىز قېرىنداشلار بىر ئالىمنى ئېلىپ باشقا، تولۇپ ھەسرەت يۈرەك زەردەپ، يېقىنلاپ قالدى كۆز ياشقا.

ئون توقۇز يۇزده دەۋرانىنىڭ، ئوتتۇز ئىككى يىلىدا دەل، تۇغۇلدى بىر بوۋاق يىغلاپ، خوتەنده قوشنا قارقاشقا.

كىرە - كىرمەي ئون - ئون بەشكە ئىلىمگە باغلىدى بەلنى، خوتەن، قەشقەردە دەرس ئالدى كۆڭۈل بەرمەي قەلەم قاشقا.

ئەللىك سەككىزده ئۇ قايتتى ئويغاتماقچۇن بۇ مىللەتنى، كېلىپلا چۈشتى زىندانغا، قارا كۈن كەلدى ھەر باشقا.

كۆمۈر دىللىق ھەسەتخورلار، پارازىت قۇرت، زىياندىشلار، ھۇجۇمنى باشلىدى ھەمده قارا تۆھمەتنى چاپلاشقا.

جاھان زۇلمەتكە تولغان چاغ، زامان تەتۈر، نادان باتۇر، نەچۈك يول تاپقۇسى كىملەر گۈناھسىز، پاكنى ئاقلاشقا؟

بولۇپ چىقتى ھۇنەر ئەھلى قېلىپ زىندانىدا ساق بەش يىل، بىناكارلىق، ئىمارەتتە، لايىق ئالقىشقا، ماختاشقا.

سەكسەندە يوردى دۇنيا، تارالدى توز - تۇمان بىر ئاز، لېكىن موهتاج ئىدى ئەل - يۇرت، چىراغ، مەشئەلگە، ئوتقاشقا.

تۇرۇپ يەڭنى خوتەندە ئۇ، سېلىپ «مەسجىدى نۇرلۇق»نى، قەسەم ئىچتى بۇ ساپ دىننى ئەجەل كەلگۈچە ياقلاشقا.

ئىدى ئاللاهقا خالىس قۇل، زالىمغا بولمىغان يانداش، زىيا چاچتى شۇ «نۇرلۇق»تا قارا زۇلمەتنى يالماشقا.

پەزىلەتلىك، ئۇلۇغ ئالىم، تەقۋا، زاهىد، ئىبادەتگۈي، دىلى ئاق، پاك، ئېسىل، نۇرلۇق، ئوخشار گويا كى قاشتاشقا.

يامان - ياخشى، زىيا - زۇلمەت ئەزەلدىن جەڭلىشىپ كەلگەن، لېكىن پالۋانمۇ موهتاجدۇر ۋاپادار، چىن سەپەرداشقا.

بېلىنى باغلىدى مەھكەم يەتتە ئالىمۇ ئەللامە، دەرس، تەلىم، دەۋەت بىلەن شەرىئەت، دىننى ساقلاشقا.

جاهالەت پىرلىرى قوپتى، ھەسەتخورلار زەھەر چاچتى، نىيەتىنى قىلدى شۇملارچە بېلىنى يەتتە قاتلاشقا.

لېكىن يۇلتۇز، قۇياش، ئايلار يېپىلغايمۇ ئېتەك بىرلە؟ زامان ئۆتكەنسېرى ئۇلار يەنە باشلايدۇ چاقناشقا.

تۇرالماي قالدى دۇشمەنلەر، نادان، جاھىل، ھەسەتخورلار، تېرىقتەك ئىلمى گەر بولسا ئۇرۇندى چىققىلى باشقا.

لېكىن يەتتىگە بولغاچ يار ئىخلاس ھەم چىن ۋاپادارلىق. زەپەر قۇچتى، كۆڭۈل ئۇتتى، بېلىنى چەگدى قاينىاشقا.

توقسان بەش كەلدى پايپاسلاپ، كەتتى ئۇ زات بۇ ئالەمدىن، تالاي تالىپ، جامائەتنىڭ كۆزى ھەي تولدى لىق ياشقا.

بۇگۈن ھەسرەتتە ئالىملار، ۋەتەننىڭ يۇلتۇزى، ئايلار، يىغلىدۇق بىز شۇ ئالىمنى تەقدىرلەش ھەم باھالاشقا.

قەدىرلەيلى ئۇلۇغلارنى تىرىك چاغدا، جىمى ئاندا، كۆنۈپ كەتمەيلى ھەرگىزمۇ ئەجەل يەتكەندە داڭلاشقا.

ھايات چاغدا ئۇرۇپ - تىللاپ، ئۇيانماستىن ھاقارەت قىپ، ئۆلۈپ كەتكەندە ھەسرەتتە، قۇرۇق تۆپراقنى ياشلاشقا.

ئىلىم ئەۋزەل، ئۇلۇغ ئالىم، نېچۈك بىلسۇن بۇنى جاھىل، گۆھەرنى تاش كۆرۈپ ئاتقان نەزەر سالما قاپاقباشقا.

بۇ ئالىمدىن جاسارەت ئال، «بېشارەت» سەنمۇ چۈش جەڭگە، جاھالەتنى يېقىت، ھارما، ئېلىپ چىرماققا، يانپاشقا.

مۇھەممەد قۇربان دامۇللاھاجىمغا مەدھىيە

مۇھەممەد ئەمىن بېشارەت

قىلىپ تەۋھىدنى دامۇللام ئەمەلدە تۇغرا يول بەلگە،
دېدى: ساغلام ئەقىدەسىز ئەمەللەر تەك قۇرۇق يەلگە.

تۇزەشنى باشلىدى كارۋان كېزىپ ھەر شەدە، ھەر يەردە،
ئېقىتتى شۇم خوراپاتنى گويا كى ئوخشىدى سەلگە.

خوشى يوقتى تىرىك تاپقا، بىكار گەپ ھەم قۇرۇق لاپقا،
بېرىلمەي ئىشلىدى ھەردەم قۇرۇق ھە-ھەگە، كەل-كەلگە.

ھۇنەر قىلدى، ئۆگەتتى دىن، ئىككى دۇنيانى جەم قىلدى،
قالدۇردى ئىز كۆڭۈللەردە، مېڭىپ يوللارغا سەپ بەلگە.

ئىلىم، ئەخلاقى نۇ چاچتى خوتەنگە ھەم جىمى ئەلگە،
ئوخشار ئىدى ئىپار – ئەنبەر ۋە يا خۇشبۇيغا، سەندەلگە.

كۆڭۈل ئۈستۈن، كىيىم پاكىز ئىدى ھەر جايدا، ھەر چاغدا،
ھەمىيانى تۇم ئوخشار ئىدى گويا كى توققۇزى تەلگە،

لېكىن بولغاچ دىلى بەك باي كۆڭۈل بەرمەس ئىدى مالغا،
زىبۇ-زىننەت، كۈموش، ئالتۇن، گۇزەللەرگە ۋەيا ھەلگە.

ئۆگەتتى ئەل-جامائەتكە شەرىئەت، دىن، ئىلىم-ئىرپان، ئەدەپ-ئەخلاق ھايا، ئىمان، ھېسابلاپ باشقىنى نۆلگە.

كېچە-كۈندۈز غېمى ئۈنۈڭ ئاقارتىشقا كۆڭۈل بۆلمەك، ئىلىم بىرلە تۈزەپ يۈرتنى، قىلىپ خىزمەت ۋەتەن-ئەلگە.

ئىلىم – ھېكمەتنى قىلغان يار، ئەمەلدىن قايمىغان ئەسلا، كۆڭۈل بەرگەنتى سۈننەتكە، نەۋافىل ياكى ئەۋزەلگە.

ئازار كەلدى، ئازاب كەلدى، لېكىن تۈردى پولاتتەك ئۇ، پىسەنت قىلماي داۋان ئاشتى جاپا - مۇشكۈلگە، ئۆتكەلگە.

ئېلىپ ئىلھام «بېشارەت» پاك قەدەم باسقىن ئىزىدىن سەن، ھەقىقەتنى ئوچۇق سۆزلەپ، كېپەنلىكنى تېڭىپ بەلگە.